

MUTATVÁNY AZ AKADÉMIAI NAGYSZÓTÁRBÓL

I. Az utóbbi évek folyamán nyelvészeti folyóiratainkban és szakmunkákban sűrűn történt hivatkozás az Akadémiai Nagyszótár adataira, vagyis arra a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének birtokában levő nyelvészeti gyűjtésre, amelynek alapján az újabb magyar irodalmi nyelv szótára készül, a felvilágosodás korától napjainkig. E sok kötetes mű terve tulajdonképpen egyidős Akadémiánkkal: már a múlt század 30-as éveiben komolyan foglalkozott az Akadémia I. Osztálya a magyar nyelv teljes szótárának tervével, s csak a 40-es években, amikor a nagy terv kivitelezése rendkívül távolinak látszott, került előtérbe ama kisebb értelmező szótár gondolata (vö. Nyr. LXXXI, 86—91), amely végül is Czuczor Gergely és Fogarasi János hat kötetes műveként 1862 és 1874 közt A magyar nyelv szótára címen látott napvilágot. A régebbi és újabb irodalmi nyelv szótári feldolgozásának kérdését azonban ez a munka csak részben oldotta meg: éppen ezért a XIX. század végén — elsősorban Szily Kálmánnak, az Akadémia akkori főtitkárának kezdeményezésére — az Akadémia ismét felvette az immár hosszabb ideje szünetelő nagyszótári munkálatok fonalát, s 1898-tól rendszeres gyűjtés folyt — sajnos mindmáig elégtelen anyagi eszközökkel s ennek következtében a tervhez mérten elenyészően kevés munkaerővel. Már 1902-ben a munkálatok akkori vezetője, Zolnai Gyula mintaszócikket is dolgozott ki: a magyar nyelv „teljes” szótárának első szemelvényeként a *világ* szócikket mutatta be. A teljességre való törekvés, a régi és az új irodalmi nyelv valamenyny korszakának egy szótárban való feldolgozása azonban — talán éppen e mintaszócikk hatására — csakhamar hiú ábrándnak bizonyult, s ezért már 1910 körül a nyelvészeti közfelfogás inkább afelé hajlott, hogy a Nagyszótár, 1772 és 1900 közt megjelent irodalmi forrásokra támaszkodva, majdan elsősorban a XVIII. század első felénél lezárult Nyelvtörténeti Szótár folytatása legyen. Ez az elgondolás, amelyet a 10-es években leghatározottabban Zolnai Gyula utóda, Tolnai Vilmos képviselt (minderről vö. Nyr. LXXVII, 408—410), jóformán egészen 1953-ig uralkodott, amikor is az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága — szem előtt tartva többek közt a Szovjetunió Akadémiájának kiadásában 1950 óta megjelenő monumentális művet, A mai orosz irodalmi nyelv szótárát (Словарь современного русского литературного языка) — úgy határozott, hogy a XVIII. és XIX. századi források adatait ki kell egészíteni megfelelő arányú XX. századi gyűjtéssel (vö. MNy. XLIX, 257—261). Így tehát a szótár munkálataira rendelt akadémiai Nagyszótári Osztály feladata az lett, hogy lényegében véve az utolsó két évszázad irodalmi nyelvnek lehetőleg teljes szótárát alkossa meg, a felvilágosodás korától napjainkig terjedő adatgyűjtés alapján.

A szótár munkálatai azóta is folynak, sajnos még mindig olyan anyagi és személyi feltételek közt, amelyek a feladat nagyságával egyáltalában nincsenek arányban. Minden nehézség ellenére azonban a Nagyszótári Osztály fokozatosan gondoskodik eddig összegyűlt közel 4 millió adata rendezéséről, könnyű kezelhetőségéről, s emellett pillantást szeretne vetni a jövőbe is: a jelen mutatóval, valamint más, hasonló szemelvényekkel világosan ki akarja jelölni azt a célt, amely felé a nagyszótári munkálatoknak haladniuk kell. Szilárd meggyőződésünk ugyanis, hogy az elérendő cél fogalmának tisztázása munkánk jobb megszervezésének új lendületet ad, felhívja tudósaink és a nagyközönség figyelmét a tervezett mű fontosságára, s egyben világosan megmutatja, milyen helyet foglal majd el egykor az Akadémiai Nagyszótár a megszerkesztendő magyar szótári trilógiában (vö. I. OK. VI, 124).

2. E trilógia középső tagja, a magyar nyelv értelmező szótára (a továbbiakban: ÉSz.) immár rövidesen megjelenik; egyes szemelvényei évek óta közkézen forognak (vö. MNy. L, 225—233;¹ Nyr. LXXIX, 81—87). Szükségesnek tartjuk tehát mindenekelőtt félreérthetetlenül tisztázni a szerkesztendő Nagyszótárnak az Értelmező Szótárhoz való viszonyát. A két mű közt ugyanis igen szoros a kapcsolat: mindkét szótár a mai nyelvből kiindulva tekint vissza a jelenlegi nyelvállapot klasszikus és — ha szabad így mondanunk — „preklasszikus” előzményeire, továbbá köztudomású, hogy forrásanyagunk is ezer szállal fűződik össze, amennyiben az Értelmező Szótár XIX. századi dokumentációjának legnagyobb része — mintegy félmillió adat — az 1949-ig végzett nagyszótári gyűjtésből származik. Amint a jelen szemelvényből kiderül, mindezen összefüggések a jövőben még élesebben kidomborodnak majd, hiszen természetes, hogy a Nagyszótári Osztály — a maga sajátos szerkesztési szempontjainak következetes érvényesítésével egybehangolva — felhasználni igyekszik mindazon lexikográfiai módszereket, amelyeket az Értelmező Szótár szerkesztősége annyi körültekintéssel és megfontolással alakított ki. A Nagyszótár cikkeinek szerkezete, amennyiben azonos címszavú cikkekről van szó, lehetőleg követi az Értelmező Szótár beosztását, hiszen eleve számítanunk kell olyan olvasókra, akik az Értelmező Szótár ismeretében, annak használatára utána nyúlnak a Nagyszótárhoz, s akiknek gyors tájékozódását bizonyára megkönnyíti majd, ha a Nagyszótárban az Értelmező Szótár megfelelő részeihez legalább beosztásban hasonló szócikkeket találunk. Természetes azonban, hogy a szótárszerkesztésben is — Babits szavával élve — „a dal szüli énekesét”, vagyis a szótáríró, különösen ha 200 év történeti adataival van dolga, nem tehet mást, mint lehetőleg az anyagnak azt a beosztását követi, amely magából az anyagból adódik. Az egyes cikkek tagolása tehát a legnagyobb hűséggel igyekszik tükrözni azt a képet, amely forrásadataink beható elemzéséből kiviláglik.

3. Az Értelmező Szótár és az Akadémiai Nagyszótár közt azonban nemcsak hasonlóságok, hanem igen mélyreható különbségek is vannak. Az Értelmező Szótár csupán „szókincsünk magvát, legfontosabb 50—60 000 szavát dolgozza fel” (MNy. L, 225), a Nagyszótár címszóanyaga viszont minden valószínűség szerint ennek mintegy 10-szerese lesz, s így meghaladja a fél-

¹ Ez a szemelvény számunkra különösen értékes volt: az ÉSz.-adatokat innen idéztük.

milliót.² Pedig már szó sincs a „teljesség” ábrándjáról! Az irodalmi nyelvben tükröződő köznyelv szavai természetesen helyet kapnak a Nagyszótárban, de sem a szakmai szókészlet, sem pedig a nyelvjárások teljes feldolgozására többé nem gondolhatunk egész tervünk veszélyeztetése nélkül. Szaknyelvi szókészletünk aligha fogja meghaladni a középiskolán alapuló *al t a l á n o s m ű v e l t s é g* kereteit, s tájszókat főleg akkor veszünk fel, ha az irodalmi nyelvben is előfordulnak. A tájszóhoz hasonlóan kell eljárunk a bizalmas társalgási nyelv, valamint a különböző réteg- és osztálynyelvek szókincsével kapcsolatban. De még az utolsó 200 év írott forrásaiból sem szedegethetünk ki minden előforduló szóegyedet, hanem a ritkább szavak esetében latolgatnunk kell egész sor problémát, elsősorban e ritkább szók elterjedési körét és legtágabb értelemben vett *t á r s a d a l m i j e l e n t ő s é g* ét. Ez az elv szorítja majd meglehetősen szűk határok közé például az alkalmi összetételek, a kérészetű nyelvújítási szók és számos más szókatégória regisztrálását is.

4. A továbbiakban — nem lévén ezúttal célunk tájékoztatást adni a Nagyszótár valamennyi szerkesztési elvéről — csupán a mutatványok helyes megértését szeretnők alábbi megjegyzéseinkkel megkönnyíteni.

a) Minden szócikket félkövér nagybetűkkel szedett címszó kezd, a mai helyesírás szerinti alakjában. Elavult, kihalt szavak esetében a címszó helyes alakjának megállapítása esetről esetre alapos megfontolást igényel. Homoním címszavakat a címszó után felül elhelyezett kis arab indexszámmal különböztetünk meg egymástól (pl. *ár¹*, *ár²*, *ár³*).

b) A mai helyesírás szerint közölt címszót a szükségnek megfelelően szögletes zárójelben követi a szó kiejtésének jelzése (pl. az *e* hang nyíltságának vagy zártságának jelölése).

c) Ugyancsak a cikk elején kívánjuk közölni a címszóként felvett szóegyed legfontosabb alakváltozatait, rövid utalással néhány lelőhelyre (esetleg pusztá évszámmal valamelyik alább közölt szövegpéldára).

d) A szócikk fontos bevezető része a szófaji minősítés, melynek jelentősége van a cikkek elrendezésének szempontjából is. Ha más-más szófajhoz tartozó homoním címszókat tárgyalunk, a homoním ige (pl. *él¹* 'vivere; leben') megelőzi a különböző névszói kategóriákat (pl. *él²* 'acies, cuspis, acumen'; Schneide, Schärfe, Spitze'), tehát a szófajok általánosan elfogadott sorrendjét alkalmazzuk. Ehhez a sorrendhez nem ragaszkodunk azonban akkor, ha egyazon szó több szófaji kategóriában, tehát pl. főnévként és melléknévként használatos. Ilyenkor célszerűbb az etimológiai szempont alkalmazása; így pl. anyagneveknél (*arany*, *beton*, *fa* stb.), a főnévi használat megelőzi a melléknévit, viszont pl. főnevesített melléknevek esetében (*sárga*, *eladó*) helyesebbnek látszik előbb a melléknévhez, majd a főnévhez fűződő jelentések tárgyalása. A szócikkeken belül teendő szófaji különbségeket félkövér római számmal jelezzük.

e) A címszóhoz járul még a „nyelvtani szerelés”. Ez nagyjából meg egyezik az ÉSz. gyakorlatával, de talán némely tekintetben több következetesség kívánatos. Így például a főneveknél a ragozás ismeretéhez szükséges

² Az 1900 előtti forrásokból készített, ún. „régí gyűjtés” ideiglenes címszójegyzékét most állítjuk össze. Hozzávetőleges tájékoztatásként közölhetem, hogy az eddig nyilvántartott, *A* betűvel kezdődő címszavak száma kb. 20 000, vagyis sokkal több, mint bármely más eddigi szótárban. A Nagyszótár várható címszavainak számáról vö. Vértés E.: Nyr. LXXXIX, 332-6. Az *A* betűből nyert címszómennyiség Vértés E. becslését (kb. félmillió címszó) teljes mértékben alátámasztja.

egyes számú esetalakon (vagy esetalakokon), továbbá a birtokos személyragos alakon kívül minden esetben közölni kívánjuk a többes szám alanyesetét is; így látjuk ezt számos újabb kétnyelvű szótárunkban is.

Itt jegyezzük meg, hogy a nagyszótári gyűjtők alaktani szempontokra a múltban, sajnos, alig voltak figyelemmel; egyelőre nem látjuk tehát biztosítottnak, vajon elavult és ritka szavak esetében tudunk-e minden esetben forrásszerűen igazolható paradigmát adni. A *c)* pontban jelzett alakváltozatok ragozásának felderítése bizonyára még kevésbé lesz könnyű feladat.

f) A szócikk alapvető fontosságú része a címszó fő jelentéseinek és ezeken belül a további jelentésárnyalatoknak közlése. Az arab számokkal jelölt fő jelentéseket esetleg nagyobb csoportokba foglalja a szófaji megkülönböztetést mutató római szám (vö. *sárga*), továbbá az igék tárgyias és tárgyatlan használatát jelző nagybetű (vö. *kiad*). Az egyes jelentések felsorolásában a szótár — amennyire lehetséges — az általánostól halad a speciális, a konkrétól az absztrakt jelentés, nyelvi rétegeződés szempontjából pedig a köznyelvi jelentéstől a szaknyelvi és a tájnyelvi felé. Mivel így a jelentések felsorolásában bizonyos logikai gondolatmenet érvényesül, a jelentések szótári sorrendje természetesen nem felel meg az adatok időrendi felbukkanásának. Mindegyik jelentésnél azonban előbb a szótári adatok (vö. *g)*), majd a szövegidézetek (vö. *h)*) szigorú időrendbe soroltattak.

g) Értelmezéseink fő forrása az ÉSz., tehát a Nagyszótár szerkesztősége lényegében elfogadja az ÉSz. általános értelmezési elveit (MNY. L, 225). Értelmezéseinknek azonban éppen úgy, mint a Nagyszótár minden más elemének, elsősorban adatainkhoz kell simulniuk; ez okból nem egyszer az ÉSz. javasolta értelmezést módosítjuk, illetve már források (CzF., Ball.: TeljSz., Bal., kétnyelvű szótárak) segítségével kiegészítjük. Minden értelmezésünket fél-idézőjellel (' ') választjuk el szöveggörnyezetétől, követve ezzel az EtSz., valamint most induló más szótári vállalkozások — így A magyar szókészlet finnugor elemei — szerkesztési elveit. A magyar értelmezéseket, ugyancsak az EtSz. nyomán, latin és német értelmezés egészíti ki, de csupán akkor, ha a kérdéses szóhoz, illetve jelentéshez ún. kiemelt szótári forrásaink (vö. *h)*) latin, illetve német értelmezést is szolgáltatnak.

h) Ellentétben más irodalmi nyelvek nagy szótáraival (pl. a Grimm-féle szótárral), szükségesnek tartjuk az egyes szavakra, illetve a különböző jelentésárnyalatokra vonatkozó szótári adatoknak nem ötletszerű, hanem rendszeres figyelembevételét. Módszerünk e tekintetben az új orosz Akadémiai Szótár eljárásához hasonlítható: ott azonban a szótári adatok petit-szedéssel, jelentésük közlése nélkül, mintegy kiegészítésképpen csatolnak az egyes szócikkekhez. A Nagyszótárban a szótári adatok magukba a szócikkekbe kerülnek, s ahhoz a jelentéshez, amelyhez a különböző szótári forrásokban megadott jelentések alapján illenek. A Nagyszótár használója így világosan láthatja majd, melyek azok a jelentések, amelyeket már a XVIII. században szótároztak, s melyek azok, amelyeknek szótári feljegyzése jóval újabb keletű.

A XVIII., XIX. és XX. század magyar szótáriródalma oly gazdag, hogy valamennyi jelentősebb forrásértékű szótár feldolgozására aligha gondolhatunk. Tervünk sokkal szerényebb: a legközelebbi jövőben magyar, latin és német értelmezéseket tartalmazó szótáraink közül óhajtjuk kiválogatni azt a legfeljebb 20–25 kiemelt művet, amelynek összes történeti fontosságú adatát

felvesszük. E szótárak közt lesz majd Simai Kristófnak monumentális, de mindmáig kéziratban maradt Gazdag Szótára is, amelyből már Czuczor és Fogarasi annyit merített. Simai latin és német értelmezéseit az értelmezések közé, frazeológiai példáit pedig — ha szükséges, fordításukkal együtt — a szövegidézetek közé illesztjük be. Ugyanígy járunk el más szótári forrásainkkal is. Amit szemelvényeink jelenleg szótári adatként nyújtanak, pusztán a módszer érzékeltetésére szolgál; a kiemelt szótárak teljes feldolgozása a jövő egyik feladata.

A kiemelt szótárakon kívül tervezzük persze egyéb szótárak figyelembevételét is, különösen akkor, ha egy-egy újabb szavunkra csupán valamelyik, egyébként kimerítően fel nem dolgozandó szótárunk (pl. magyar—francia, magyar—orosz vagy magyar—angol szótár) szolgáltatja a legkorábbi lexikográfiai, sőt abszolút értelemben is a legrégebbi adatot.

i) A nagyszótári gyűjtés zömét szövegpéldák teszik; e szövegpéldák jellegéről, valamint a közlés módjának különböző változatairól talán már e szemelvények is megközelítő képet adnak. Éppen a pontos, visszakereshető forrásjelzéssel ellátott adatközlés az, ami a Nagyszótárt a csupán *s z e r z ő k r e s* nem *m ű v e k r e* utaló Értelmező Szótártól legjobban megkülönbözteti. Mindegyik szövegpéldánkat félkövéren szedett évszám vezet be: ez utal a forrásmű megjelenési évére. Amennyiben nem az I. kiadást használtuk, közöljük a későbbi kiadás évszámát is. Az évszámot, mint az OklSz.-ban, kettőspont zárja le, s ezután következik az idézet, melyben csak a címszót szedtük dőlten, s melynek végén egyelőre teljes hűséggel adjuk a rendelkezésünkre álló nagyszótári adaton levő írásjelt. Sajnos sem jelenleg, sem a jövőben nem lehetséges minden felhasznált adatunkat a forrással még egyszer összevetni, s így megtörténhet, hogy idézetünk végén — a régebbi gyűjtési elvekhez híven — talán akkor sincs pont vagy vessző, amikor ezt az eredetiben megtaláljuk. Lehetséges, hogy végül is rá kell majd térnünk, amint az ÉSz. szerkesztői tettek, minden idézetünknek önkényesen odahelyezett ponttal való lezárására, de egyelőre, kísérletképpen, érzük be adatainknak hű bemutatásával. Az idézetben esetleg előforduló . . . , valamint minden egyéb írásjel megtartandó a Nagyszótárban is. Az általunk kihagyott szövegrészeket 4 ponttal (. . . .) jelezzük. Az idézet után kerek zárójelben következik a forrásjelzés, amely lehetőleg nem „rejtjelszerűen” rövid, hanem vagy egyezik a közkeletű nyelvészeti rövidítésekkel, vagy pedig olyan, hogy aránylag könnyen azonosítható a forrásmű címével; éppen ezért jelen szemelvényünkhöz rövidítéseink feloldását helykímélés céljából nem csatoltuk. Ugyancsak helykímélés végett alkalmaztuk a források kötetszámának a Nyr.-ből ismert jelölését, tehát pl. : 1929/1952 : Vágom a *fát* hűvös halomba/fényesül a görcse sikongva. (József A. : ÖM. 2 : 17).

Az egyes szövegpéldákat, a MNy újabb gyakorlata szerint, rövid függőleges vonal választja el egymástól. Ezt a rövid függőleges vonalat természetesen nem szabad összetéveszteni azzal a kis dőlt vonással, amely több soros verses idézetekben a sorvéget s egyben új sor kezdetét jelzi.

Szeretnők hangsúlyozni, hogy itt közölt idézetanyagunk természetesen nem tekinthető véglegesnek. Anyaggyűjtésünk, különösen ami a XX. századot illeti, még távolról sem fejeződött be; ezenkívül kívánatos lenne az is, hogy a szépirodalmi forrásokból vett idézetanyagot színezzék át és egészítsék ki a valóságos köznyelvnek megfelelően, általános érdekű tudományos művekből vett példák, valamint lehetőleg bőséges idézetek az időszaki sajtó nyelvéből.

j) Meg kell emlékeznünk az állandó szókapcsolatok, szólások, szóláshasonlatok és közmondások szótározásáról is. Általános elvként csak annyit, hogy elsősorban azokat szeretnők felvenni, amelyek széles körben ismertek és sűrűn előfordulnak az irodalmi nyelvben. Az állandó szókapcsolatokat általában elosztottuk a szó különböző jelentéseihez, ha azonban egy-egy címszóhoz (pl. *fa*) igen sok szólás és közmondás csatlakozik, ezeket, az ÉSz. szemelvényeinek mintájára, tanácsosabb külön szakaszba, a cikk végére csatolni. A szólásokat a címszónak az egyes szólásokban előforduló ragos alakjai szerint csoportosítottuk, ezeknek betűrendjét tartván szem előtt (pl. *fába, fában, fából* stb.). Helykímélés céljából közmondásgyűjteményekből nem veszük át az összes egyező adatokat (pl. valamennyi adatot a *nem messze esik az alma a fájától* közmondásra), hanem a szakasz élére helyezett, félkövér szedésű, normalizált fő változat után zárójelben utaltunk mindazon közmondásgyűjteményekre és más forrásokra, amelyekben a kérdéses közmondás a mi fő változatunkkal azonos alakban fordul elő.

Egyelőre sok gondot okoz a közmondások értelmezése; tévedések elkerülése végett lehetőleg valamelyik már meglevő értelmezés alapján igyekszünk kialakítani a magunkét. Ha egyazon közmondásnak több, egyaránt elfogadható értelmezése található forrásainkban, valamennyit közöljük, mégpedig általános jelentéstani elveink szerint — 4. f. —, illetve fontossági sorrendben.

A jelen szócikkek első kidolgozását Wacha Imre, a Nagyszótári Osztály tudományos munkatársa fogalmazta meg; a végleges szöveget vele egyetértésben — figyelembe véve két másik munkatársunk, J. Soltész Katalin és P. Balázs János megjegyzéseit — Gáldi László, az Osztály vezetője alakította ki.

E tájékoztató megjegyzések után a szemelvényül kiválasztott szócikkek (*fa, kiad, sárnya*) most már beszéljenek önmagukért; jelenlegi legnagyobb arányú szótári vállalkozásunk, az Akadémiai Nagyszótár további munkálatainak érdekében nagyon kívánjuk, hogy három, itt közlendő mintaszó cikkünk építő jellegű, termékeny vita kiindulópontja legyen.³

³ A *kiad* és *sárnya* címszó jelen mutatványunk folytatásában jelenik meg.

I.

FA fn *fát, fája, fák.*

I. magas növény, hosszú életű növény, melynek a földben elágazó gyökerei, a föld felett pedig kemény törzs van, s mely bizonyos magasságban szétágazik, lombozatot hajt; élőfa' (vö. Simai: GSz., Cz.f., Ball.: TeljSz., FtSz., Bal., ÉSz.); 'arbor' (NySz., PP.3., Márton 1816., 1818., 1823.; Simai: GSz., Kr., Kassai 2: 133 stb.); 'Baum' (PP.3., Márton 1799—1823., Simai: GSz., Tzs., Fogarasi 1836. stb.). — 1791/1911: Egy nagy *fának*, mely hívőssel/Tartá udvarom felét,/ Én láttam — ó mely örömmel! / A legelső levelét. (Sz. Szabó L.: Költ. 139) | 1800/1922: Minden *fának* más hazája. (Csokonai: ÖM. 2/1: 287) | 1804/1955: Fű, *fa*, plánta terem, nevededik körülted — azután hervad, szárad, vész, — de újra meg újra feléled. (Bessenyei: Bihar remete 144) | 1807: Cserenynek nevében azt az ajánlást tettem, hogy ő 200. darab *fát* és esemetét ajándékozz a Collegiumnak, ha botanicus kertet állít. (Kazinczy Lev. 5: 93) | 1808: *Fa* fiatal. *Tuduces, virgae.* (Sándor I.: Told. 80) | 1821: Vetény *fa*, mely elvetett magból termett. Ifjú *fák*. Fiatal *fa*. Vén *fa*. Alacsony *fa*. Vastag derekú *fák*. Magas *fa*. Terebélyes *fa*. Leveles *fa*. Egességes [!], ép *fa*. Sűrű *fák*. ki-száradt (el-aszszott) *fa*. Lassan nő a' *fa*. Újra hajt a' *fa*. Leveleznek (fakadnak) a' *fák*. A' *fa* szép ágokat terjeszt (ereszt, hajt, ver, szépen elágazik). A' *fa* gallyasodik (gallyat ereszt, hajt, terjeszt). A' *fa* leveleit hullattya. Az élő *fa* meg-hasad. A' *fa* virít (zöldellik). Által ültetéssel javulnak a' *fák*. Él még a' *fa*. Vénül a' *fa*. Ki-száradnak a' *fák*. (Simai: GSz.) | 1822/1955: A hús ligetnek *fái* közt . . . / Szunnyadni láttam szépemet / A szösze kis leányt. (Vörösmarty: ÖV. 1: 31) | 1823: leveledzik a' *fa*: hajt a' *fa*; (Márton, *Baum* a.) | 1839/1955: Fhervadt a virág, a *fák* kószorúii lehulltak; / Sárga levelkéken nyargal az őszi vihar. (Vörösmarty: ÖV. 1: 36) | 1839/1951: Rákosnak szomorú mezején

járván, magyar, hallod / *Fái* között a szél mily keseregve nyögel? (Petőfi: ÖM. 2: 246) | 1846/1951: Legyek *fa*, melyen villám fut keresztül, / Vagy melyet szélvész esavar ki tövestül; (i. m. 2: 130) | 1847/1937: Beszél a *fákkal* a bús őszi szél, (i. m. 2: 272) | 1847/1955: Nyargal a szél a *fák* / Sárga levelével, (Vajda: ÖV. 31) | 1849/1951: Fű-*fa* örült ifjú életének: / Bérezen síkon megzendült az ének. (Arany: ÖM. I, 72) | 1877: *Fa* kiforrrja a sebet. (Darmay V.: Új. költ. 301) | 1892: ádáz vihar után . . . / a *fákról* nagy, nehéz könnyeseppék / Hervadt levélre halkán hullanak . . . (Vajda: ÖV. 753) | 1900: *Fáramászni* sem igen tud az én fiaskám (Krúdy: A víg ember bús meséi 57) | 1901/1955: Mindig szerettem az akácot. Hogy úgy mondjam, a legkorrektebb, legbecsületesebb *fa* ez. Nem hivalkodik, nem kérkedik semmivel, pedig hasznára van mindenkinek. (Ady: ÖPM. 2: 22) | 1902: a cifra lim-lommal teliszufolt fülkék olyanféle benyomást tettek, mint az odvas *tábla* szorult vadméh-fészek. (Herczeg F.: Pogányok 52) | 1907/1943: ti voltatok az ifjúság, / Üllői-úti *fák*. (Kosztolányi D.: ÖV. 27) | 1909/1940: Látok égő talaj ölen nagy szomjú *fákat* / Melyeknek bús vihar áldása kellene! (Juhász Gy.: ÖV. 52) | 1913: az ifjú hírlapíró urak télire kőszínházba való szerződést ígérték a leánykáknak, akik . . . a ligeti *fák* alól jöttek, hol vizet vagy virágot árultak (Krúdy: A vörös postakocsi 40) | 1914/1940: Az alkonyat, a merengő festő fest: / Violára a lemenő felhőket / S a szürke *fákra* vérző aranyat ken, (Juhász Gy.: ÖV. 66) | 1932/1952: Nedvesség motoz a homályban / a földre ledől *fa* lombjában / s megnehezíti / az út porát. (József A.: ÖV. 2: 65) | 1933/1952: Hol a homályból előhajol / egy rozsdalevelű *fa*, / mérem a téli éjszakát. (i. m. 2: 96) | 1936/1952: Tollászkodnak a sárga lombú *fák*, / féllábon állva a hunyorgó napban. (i. m. 2: 157) | 1943: Az ablak előtti *fa*

csupasz ágainak rajza bizarr, egymásba mosódott árnyékokban vetődött a falra. (Tersánszky J. J.: Vadregény 70) | **1956**: Őt év óta minden tavasszal megünnepeljük a *fák* hetét. Április 8-án, vasárnap kezdődtek Budapesten az idei ünnepek. (MN. ápr. 10, 4) | **1956**: A *fa* az ember barátja.... Aki *fát* ültet, bízik a jövőben! (Koroda M., MN. ápr. 14, 4).

a) 'gyümölcsfa' (ÉSz.). — Szótárban csak jelzővel, vö. **1821**: Gyümölcsös (gyümölcs termő) *fa* (Simai: GSz.) | **1823**: termékeny, gyümölcsöző, v. gyümölcstermő *fa* (Márton, Baum a.) | **1864**: gyümölcsös, oltott, termékeny, terméketlen *fa* (Czfk., vö. még Ball., Bal.). — **1799**: Egy Kertésznek a kertjében egy régi meddő *Fája* vala; ez egy öreg kúrtvélyia volt, mely hajdan sok gyümölcsöt hozott. (Sándor I.: Sokf. 6:135) | **1804**: nevét magas árboci *fákon* Barack virág, (Fábich J.: Pindarus 141) | **1815**: Akkor rázzuk majd a *fáját*, ha megérik gyümölcst. (Döme K.: Metast. 25) | **1821**: Minden idén termő *fa*. Nem oltott *fa*. Terméketlen *fa*. Magtalan *fa*. A *fák* bimbóznak (fakadnak, szemzenek). Virágzik a *fa*. Virágját hannya [|] a *fa*. A *fa* gyümölcst hoz (gyümölcst szűk). Ez a *fa* minden esztendőben gyümölcst nem hoz. (Simai: GSz.) | **1828 el.** **1955**: almát *fáján* kinek a számára hagyád meg (Fuzekas M.: ÖM. 1:158) | **1844**: S a kis szobába toppanék Röpült felém anyám S én esüggtem ajkán szótlannul Mint a gyümölcs a *fán*. (Petőfi: ÖM. 1:77) | **1867**: éretlen gyümölcs, *fáján* tapad (Arany—Shaks.: Hamlet 83) | **1907/1927**: Egy tányér piros ősi barack várt. Megkínált a barackkal: — Tessék az én *fámon* termett. (Gárdonyi: Józsaság 111) | **1922 el.** **1929**: Hány gyerek látott lecsni a *fávol*, (Gárdonyi: Bankó 191) | **1934**: És egyáltalán, muszáj nekem kertemnek lenni? Nem érek rá a *fákat* meszelgetni, hernyózni, nyesegetni. Jobb, ha azt más végzi (Móra: Daru utca 1:36) | **1948**: a gazda nem ért a *fák* kezeléséhez, és így a termés kizárólag az időjárás szeszélyétől függ. (Mérei: Mezőg. 160) | **1952**: Az emigrációs és forradalmi remények visszahozhatatlanul elmúltak, s Kossuth úgy állott egyedül, mint ősszel a megszedett *fa*, (Szekfű Gy., Kossuth-Fml. 2:341) | **1956**: beléptem a közösbé. Hogy csak fellábam volt, megtettek örnek a gyümölcsösbe. Háromszáz *fa* van ott, alma, szilva (Asztalos I., Irod. Ujs. aug. 11, 7).

a) (*átv*) 'nő'. — **1907/1926**: Ábel ajkán egyszer kitört a panasz: — Lánykorodban egyszer azt mondtad, hogy érzed: nekem vagy eljegyezve Istentől.

Az én *fám* voltál. Másnak virágzol, másnak gyümölcsözöl. (Gárdonyi: Ábel és Eszter 134).

β) (*átv*) 'ember'. — **1843/1951**: *Fa* vagyok én, lelkem a gyökér, / Gyökér nélkül a *fa* meg nem él; / S hogy téphetném azt ki földéből, / Idevaló mátkám szivéből? (Petőfi: ÖM. 1:52) | Nem vagyok én gyökeres *fa*, virágzó, / Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó. (i. m. 1:44) | **1910/1938**: [Péferly] Egész lényem folyton fejlődő, eleven gyümölcsfa, melynek lehulló, ért gyümölcsei voltak művei; sokat ugyan lerázott a szél érés előtt s a szegény *fa* előbb kiddt, mint minden gyümölcs megérhetett volna. (Babits: Írás és olvasás 28) | **1956**: Ketten maradtunk, ifjúság / dült kertjén, egymagunk, / szírcelmem: vén és ifjú *fák* / közül kik megvagyunk. (Rónai M. A., MN. júl. 22, 7).

γ) (*átv*, jelző nélkül ritka) 'család, nemzetség, nemzet'. — **1909/1907**: — Úgy! — kiáltotia berekedt hangon. — Hát osztán jó a fajtám? Céda! Érdemes beolani vele a híres *fát*?! — Hát iszen én nem a Komáromiaknak kerestem a fajtát. Azoknak akármilyen jó vón, — de nekem nem! (Móricz: Hét krajezár 107) | **1940**: Biztos, a ti *fátoknak* volt a sarja, / hisz ő, bár zsebe lapult betegem, / mindig a legjobb nedűket nyakalta (Szabó L.—Villon: Nagy Test. 90). — Egyébként rendszerint jelzővel, illetve birtokos szerkezetben. — **1818**: Stemma nemzetség elágazása, v. *fája*, a' nemzetség törzsfőfája; der Stammbaum, die Ahnentafel, Genealogie, Reihe der Verwandten, (Márton, Stemma a.; vö. Márton 1823. is, Stammbaum a.) | **1841**: [Kérkedy] egy pár tanácsossal megtoldá a' nemzedéki *fák*' ágait. (Kuthy, Emlény 264) | **1841**: magyarnak nem kell származási-*fa* arra, hogy rokon legyen egymáshoz. (Fáy A.: Nőnev. 112) | **144**: egy jól hangzó névnel s egy családi *fánál* egyebet nem ajánlhatok neked; (Jósika: Az élet útjai 34) | **1862**: [A báró] oly kisasszonnyal társalog, a kinek családi *fáján* egyetlen egy kilencgombos korona sem találtatik? (Rózsáági: Fertály mágn. 1:85) | **1869**: egy gazdag bárói család leszármazási *fája* (Kvassay E.: Tankr. 81) | **1878**: megpillantotta a "Forgách család nemzetségi *fáját*" (III. Kákay A. [= Mikszáth K.]: Új fény- és árnyk. 9) | **1880**: A soproniak igen vendégszeretők voltak, szívesen láttak minden művelt embert, ha ennek nemzetségi *fája* nem terjedt is Ádám apánkig (Frankenburg: Bécsi élm. 2:38) | **1881**: nemes nemzetes vóm uram sem tudta megbocsátani ipjának, övénel sokkal alacsonyabb származási *fáját*. (Csepreghy J., Csepreghy F.: Műv. 5:200) |

1892 : Egy volt / Velünk árpádi házunk: nem esoda, / De az: miképp forrt egybe nemzetünk / *Fájával*, abba oltva az Anjou-ág (Bartók L. : *Ezisébet* 212) | **1906/1907** : a parlamentben a balközép vezére, Tisza Kálmán, ez az okos, magyar *fából* való államférfi . . . heves hadjaratot indított Bittó ellen, főképe a kormány pénzügyi politikája miatt, (Mikszáth: *Jókai élete* 2: 146) | **1906/1955** : Száradjon ki az ibarfa / A büszke *fa*, a magyar *fa* / Amely engem gyökerével / Bever, lehuz, ide láncol (Ady: *ÖV*, 1: 29) | **1908/1955** : Lelkemben a magyar *fa* / Lombjai csnek, hullnak (i. m. 1: 165).

δ) (*átv*) '(egyén, nép, nemzet, emberiség) életének fája' (vö. az előbbi jelentéssel). — **1846** : egy nemes sziv . . . osztatlan érzeménnyel / Repkényzi át éltemnek pusztá *fáját* (Tóth L. : *Hunyadi* 101) | **1848/1951** : Szegény szegény nép, árva nemzetem te, / Mit vetted, hogy így elhagytanak, / Hogy isten, érdög, minden ellened van, / És letted *fáján* pusztítanak? (Petőfi: *ÖM*, 3: 187) | **1907/1926** : A rügy a leggyönyörűbb esoda életünk *fáján* (Gárdonyi: *Ábel és Iszter* 172) | **1919** : Minden koronázásnál újra meg újra fogadalmat teszünk nemzetünk nagysága és a magyarság zöld *fája* mellett (Krúdy: *Pesti alb.* 92) | **1922** el. **1929** : a halál csak a haldokló érzésében vagy valami. A természet életének örök folyamata rezdülés nélkül hőmpélyög tovább a végtelenség két partja között. Egy falevél lehullt az emlérés *fájáról*. Mit jajgat az a levél? Új növekszik a helyén. Él a *fa* tovább. (Gárdonyi: *Bunkó* 184). **1957** : fergek rágódnak a remzet *fájának* gyökerén (Dobozy I., *Nsz.* febr. 10, 5).

ε) (*átv*, érzésről, lelki mozzanatról). — **1843/1951** : És az ég szivem földébe, / Drága *fadat* ültetéd be, / Szereltem! (Petőfi: *ÖM*, 1: 33) |, **1914** : A kényszerítés *fija*. (Ady: *ÖV*, 2: 84; verscím). **1922/1943** : hit és remény szelíd *fái* kidőltek / S vak lombu gvász burjánzott fel dusan . . . (Tóth Á. : *ÖV*, 93).

ζ) (*átv*, szellemi tevékenységről v. alkotásról). — **1843/1951** : Az elme éjjele / S a megromlott kebel / E *fának* [a színész életének] ágain / Gyümölcsöt nem nevel. (Petőfi: *ÖM*, 1: 27) | **1844/1951** : A költészet *fája* életem, / Minden versem egy levelke [!] rajt. (i. m. 1: 159) | **1848/1951** : jöjjen csak a tavasz / A *fák* / Zöldelni fognak akkor, / Az én szivemnek *fája* is / Kizöldül a tavaszkor! (i. m. 2: 204) | **1910/1938** : Ime, mily sokféle elágazék, mily sokféle gyümölcsöt terem a retorika hatalmas *fája*. (Babits: *Írás és olvasás* 15) | **1934** : a Magyar Olympus nem olajfákkal van benöve, hanem madár-

cseresznyével. És a magyar irodalom szimbolikus *fája* száz év óta, amikor Kazinczy, a szent öreg, elültette a keszthelyi helikon ünnepén. (Móra: *Daru utca* 1: 143).

b) (jelzős v. birtokos szerkezetben) 'rendkívüli sajátságokkal bíró képzet, esetleg szimbolikus *fa*' (ÉSz.). — **1896** : addig meg nem nyugszom, míg a világ zengő *fáját* meg nem találok. (Benedek E.: *Mesevilág* 4: 356) | **1929** el. **1955** : az erdőnek a közepén volt a világ óriás *fája*. Ez a *fa* olyan magas volt, hogy a felső ága az eget verte s a legkisebbik ága is olyan . . . széles, hogy három nap ugyan-csak vágthatott egy lovas legény, hogy megkerülje. (Benedek E.: *Többszín* 138) | **1935** : Meddön csak a tölgy maga van, / Isten *fája* meg nem fogan. (Vikár: *Kalevala* 2 8) | **1953** : Az égig érő *fa*. (Illyés Gy. : 77 m. népmese 423; mesecím).

α) (*vall*) az *élet fája* 'a biblia szerint a két paradicsombeli *fa* egyike'; 'arbor vitae'; 'Lebensbaum' (Simai: *GSz.*, vö. *NySz.*, *ÉSz.*). — **1794** : az *élet fája* uttyának őrzésére lángos Kardu (herubim (Angyalok) rendeltetnek (Molnár J. : *Tzelsus* 115) | **1861/1942** : [Ádám] Könyvü neked beszélni türelemről, / Előtted egy öröklét van kitérva, / De én az *élet fájából* nem ettem, / Arasznyi lét, mi sietésre int. (Madách: *ÖM*, 1: 532) — Vö. **1861/1942** : A paradicsomban. Középen a tudás és az örökélet *fái*. (Madách: *ÖM*, 1: 516) | **1861/1942** : Erre, erre csak. / A halhatatlanságnak *fája* ez. (i. m. 1: 525). — Sokszor egyéni élettel kapcsolatban is (bibliai vonatkozás nélkül, vö. **1. a. d.** és **letfa**): **1845/1951** : A fájdalom nem éles fejsze, melynek / Csapásától az *élet fája* dől . . . / A fájdalom féreg, mely lassan, lassan, / De nem fáradva, folyvást rág belől. (Petőfi: *ÖM*, 1: 252) | **1867** : Hi kisded volna a halott, azt mondanám: nem függött még erősen az *élet fáján* s lehullt; (Tompai: *Hal. emlékbcsz.* 143) | **1867** : M gfrtözve mindent / Az *élet fáját* irtsa működéstek. (Greguss Á.—Shaks.: *Ath. Tim.* 71) | **1893** : egy öreg tante . . . már csak úgy tél-túl lógott az *élet fáján* (Iványi Ö.: *Regények* 51) | **1908** : A csalódásaimat úgy gyógyítottam, a hogyan a homeopatia gyógyít, s az *élet zöld fájáról* leszakítottam előbb az arany gyümölcsöket, utóbb a vascskort. (Ambrus: *Bp.-i mesék* 286).

β) (*vall*) a *tudás fája* 'a biblia szerint paradicsombeli *fa*' (vö. az *élet fája* ld. fent). — **1829** : A' tudakosságának *fája* ki-vezett már a' földről, mert az emberek nem tudták azt megbecsülni. (Guzmies Izidor, *Uránia* 2: 56) | **1854/1952** : Nem egy azok [ifjak] közül látogatta Pécsét, / Hol a tudománynak Lajos gyujta mécsét . . . / A *tudás fájáról* szép gyümölcsöt hoztak

/ Jót is elég bőven, s ráadásul rozszat; (Arany: *CM. 2* : 198) | **1863** : A mindentudás *fájáról* / Oh, hát mért is ettem én!? (Csermely S.: Új vers. 46) | **1895** : A tudás *fájának* gyümölcséből felve eszünk, míg a Lethé vizéből szivesen iszunk. (Bárczay : Hadügy 1 : 147) | **1897** : ősapánk és ősanánk . . . a tilalom ellenére ették a tudás *fájának* gyümölcséből. (Kabos E. : Vándorok 240). — Vö. **1803/1912** : Igy a gondolkodás, érzésednek *fája* / ot termet [az elmében], onnan nőt 's azért van hibája. (Bessenyei : Emb. próbája 127) | **1907** : Igy nől néha terebélyes *fája* a bölcseségnek egy mustármagból, a mit egy bolond elhajított. (Krúdy : A szakállszarítón 153—4).

γ) (*népr*) a *boldogság fája*. — **1861** : szedjétek a tündér kertből, a boldogság *fájáról* mindenféle aranyalmákat (Merényi L. : Er. népm. 1 : 8). — Vö. **1867** : a mértékletesség *fáján*, az egészség arany gyümölcsei teremnek, (Tompá : Hal. emlékbesz. 68).

δ) (*népr*) az *idő fája*. — **1863, 1953** : Hullatja levélt az idő vén fája, (Arany : *ÖM. 4* : 21).

2. (rendszerint jelzővel) 'kivágott, de eredeti növényi alakjában (részben vagy egészben) meghagyott fa'. — **1791/1922** : Mindjárt a csata mezején állítsuk fel jó idején A szabadság szent *fáját*. (Csokonai : *ÖM. 1/1* : 19) | **1845** : szépen zöldelő karácsoni *fát* vitettem (Klemenfy, *Életk. 1* : 48) | **1854** : e napon [május 1.] szoktak . . . májusi *fákat* állítani. (M. *Érd. Kép. 3* : 28) | a nők egy lakodalmi *fát* hoznak ajándékba. Ez egy esőbőrbe illesztett fenyő-bokor, melyet nő hoz fején, mint egy kis tornyot, mely szalaggal s esőrózszerű süteménnyel van felezifrázva. (i. m. 2 : 136—7).

a' (ráértéssel) 'karácsonyfa' (ÉSz.). — **1890** : [Nóra] (elfoglalva a *fa* feldiszítésével) Ide egy gyertyácskát — ide a virágokat! (Reviczky Gy. — Ibsen : Nóra 45) | **1922 el. 1927** : Az már magában is örvendetes bizonyosság, hogy a *fát* [a Jézuska] előre küldte. Az utóbbi hetekben nem egyszer történt, hogy mamuka kétségkedett a karácsonfa megérkezésén. (Gárdonyi : Kíváncsiság 6) | **1940 ut.** : Az ajándékokat ma már a városokban, az úri és polgári házaknál karácsonyfára aggatják, vagy a *fa* alá helyezik (Szendrey Zs., A magyarság néprajza² 4 : 284).

3. a kivágott fa (feldarabolt) törzse, gallyaktól megtisztított vastagabb ágai, gyökerei, ill. ezeknek ipari célra, tüzelőnek felhasznált anyaga' (vö. CzF., Ball., *ÉtSz.*, Bal. *ÉSz.*); 'lignum' (PPB., Márton 1818., Kr., Kassai 2 : 133, Finály, Győr-kössa); 'materia' (Márton 1818., Finály);

'Holz' (PPB., Márton 1799—1823., Tzs., Fogarasi 1836. stb.). — **1770 el. /1914** : Látom, csak megemészt a bú, / Mint levágott nyers *fát* a szű. (Bokréta 41) | **1799** : Revetes [falu] . . . lakosai . . . *fával* szerzik élcmeiket (Vályi A. : Magy. Orsz. 3 : 194) | **1806/1905** : elmentem Széphalomra. Ott megtekintettem a vett *fát* (Kazinczy F., *HK. 15* : 345) | **1821** : Nyers *fa*. Nedves (nyirkos) *fa*. Száraz *fa*. Vastag *fa*. Vékony *fa*. *Fa'* szüki. Nagy rakás *fa*. Egygy szeker *fa*. Darab *fa*. *Fáért* küldeni az erdőre. *Fáért* menni az erdőre. *Fát* gyűjteni. *Fát* vágni. *Fát* hasogatni. *Fát* fűrészelni. *Fát* úsztatni a' Garan vizén. (Simai : *GSz.*). | **1824** : az Uraság erdejét ne potsékolják a' lakosok, legyen azompa épületre való, és tűzi *fájék* (Böszörményi : Kézi könyv 1 : 125) | **1848/1952** : A jövő héttől kezdve nem fogunk mi is requiráltni, kivételével a *fának*, ha H-rezeg Albert vagy Szina erdejéhez kézzel táborozandunk, (Csányi, Kossuth : *ÖM. 13* : 551)

1907 : Ha egy gróf cladja az erdejéből a *fát*, az is üzlet. (Ambrus : Berzsenyilányok 254) | **1929/1952** : Vágom a *fát* hűvös halomba, / Cnyesül a göröcsikongva, (Jézsef A. : *ÖM. 2* : 17) | **1936/1952** : kiszáradt hasábfák dőngenek, / amint dobálják őket a vagonból. / Töletek feltem, kemény emberek, / ti fadóbalók, akiket esodáltam? / Most mint lopott *fát*, vizlek titeket / az otthontalan, csupa-esősz világban. (i. m. 2 : 181) | **1938 ut.** : A *fát* szárazon v. vizen lehet szállítani. Előbbi célra szolgáljak az erdei utak . . . faesüstatók, eregetők, sodronyesüstatók . . . Faszállítás, a *fának* a termelési helyről a rendelkezési helyre való juttatása. (Ül. Lex. 2301).

a' 'tűzifa'. — Szótárban csak jelzővel, vö. **1803** : tűzi *fa*, tűzrevaló *fa*, tűzclő *fa* (Márton, *Brennhelz* a., Márton 1810—1823. is) | **1821** : Tűzclő (tűzre-való) *fa*. Égetni-való *fa*. Jó égő *fa*. (Simai : *GSz.*). — **1787** : Ennek utánna minden könyveket . . . edgy rakás *fánn* meg-égették. (M. *Kirir 2* : 492—3) | **1792 el. 1892** : Zrínyi . . . hozatott . . . fecskendő tűzoltót, számtalan deszkát, taligát és tűzre való *fát*, . . . egyszóval : valami csak egy vár oltalmazásához szükség-sképen megkivántatik. (Rádav G. : *ÖM. 167*) | **1817** : bizonyos mennyiségű aprózott *fa* sokkal jobban melegít (Husz. *Mul. 1* : 12) | **1821** : Test' égető rakás *fa* (Simai : *GSz.*) | **1843/1951** : A kandallón pattog a *fa*, / Ég a tűz, / Sa kulacsnak kotyogásu / Fagvot úz. (Petőfi : *ÖM. 1* : 21) | **1844/1951** : [Panni] Meggvóítja a taplót, / Taplóval a kengyertát, / K'ngyertával a szalmát, / Szalmával a *fát*, (i. m. 1 : 123) | **1848/1951** : Most minden kis

kunyhó egy tündérpalota / Ha van honnan rakni a kandallóra *fát*. (i. m. 3 : 7) | **1862** : [a tejből-vajból] néha napján esuk ragasztottak [a szegény emberék] egy pár garast sóra—*fára* (Merényi L. : Saj. népm. 2 : 115) | **1881** : No, no! — ne oly sebbel-lobbal, / Egy hasáb *fa* tüze mellett/Meg nem fő a vacsora (Torkos L. : Kigyóbőr 121) | **1897** : Minden kikéő-czölőpön egy nyuláb szurkos *fa* ég (Tóth B. : Dervis 80) | **1900/1955** : Igen sok bárgyú és rendezetlen viszonyú ember is mer élni. Hogy aztán jön a tél : ezek igen félnek. A *fa* is drága, a szén is. (Ady : ÖPM. 1 : 355) | **1901/1906** : Az utolsó éjem volt ez a havason, pásztortűz mellett. Sokáig nem jött álom a szememre. Lassanként leszakadt az égő *fa*, hamvadni kezdett a parázs, (Benedek E. : A mesemondó 99) | **1904** : [János] félkapott egy darab tüzes *fát*, magyarosan megtapogatta vele a törpék szakállát (Benedek E. : Tündér mesék 71) | **1907/1926** : Én nem tudok *fát* rendelni télen. Én nem tudok olajat önteni a lámpásomba. (Gárdonyi : Ábel és Eszter 137) | **1910** : H-*j* lehet melegség, szíp bogja *fák* vagynak az udvaron! (Móricz : Sári bíró 35) | **1914/1940** : A szolga *fát* tesz a beteg parázstra, (Juhász Gy. : ÖV. 82) | **1934** : Egyszer nagy hasznom lett volna belőle, ha abbagyom [az újságírást] : akkor azért nem lehetett. Máskor *fát*, szemet, meleg ruhát, szanatóriumot kellett vezéreikkezni. (Móra : Daru utca 2 : 120).

b) épületfa, feldolgozni való fa. — Szótárban csak jelzővel, pl. **1823** : építésrevaló *fa* (Márton, *Holz* a.) | épületre való *fa*; épületfa; építőfa; (i. m. *Bauholz* a.) | **1884** : materia . . . feldolgozni való *fa* haszonvetéséért, épületfa, szerzőszámfa (Finály : Lat. szót. 1201) — **1816/1955** : A [ház] fala fel van már építve, de a fedeléhez / Még faragatlan *fák* vagynak halmozva rakásra. (Fuzekas M. : ÖM. 1 : 194) | **1890 k.** **1956** : az öregbérés fölött rettentő magasságban székel a faragó béres . . . Néha elfogy a *fája* . . . Mit fúrjon faragjon, ha nincs szerzőszámfa? (Főtves K. : Házassági viszonytagságok 284) | **1894** : a *fa* . . . gerendák, deszkák, lécek zsindelek alakjában, tető-, fűdém- és padló, ajtó- és ablakszerkezeteknél használtatik (Pallas 6 : 257) | **1907/1927** : Az asztalos meg is nézte a *fát*, de csak két forintot ígért érte. (Gárdonyi : Józanság 172) | **1913** : egyelőre megtartották a nyomásra igénybevett hosszabb fedélalkatrészek anyagául a *fát* (Révai 7 : 236) | **1956** : [a házépítés dolgában] nem tud . . . segíteni senki, se vályoggal, se náddal, se *fával*, semmi kölesőnnel. (Veres P., Csillag 10/1 : 1163). — Vö. 6. a.

4. fák és esernék törzsének, ágainak és gyökereinek a kérge alatti kemény szövete, fa anyag' (ÉSz.). — Szótárban csak jelzővel: **1767.**, **1801** : Lignum vitiosum : Szűötte, rothadt, férges-*fa* (PPBl., lignum a., ism. Márton 1818., lignum a.) | **1807** : Kemény *fa*. lágy *fa*. (Márton, *Ho'z* a., vö. Simai : GSz., CzF.) | **1821** : Redves *fa*. Vén rothadt *fa*. Szű-ette *fa*. Kérges *fa*. Habos *fa*. Férges (szű-ette) *fa*. (Simai : GSz.). — **1799/1800/1922** : Plantáról nevelkedik a mogyoró kemény *fája* (Csokonai : ÖM. 2 : 285) | **1877** : *Fája* erőteljes, edzett (Bereczki : Gyümölcs. vázlatok 1 : 421) | **1883** : [az öreg úr] olyan volt, mint *fában* a göres : kemény, érdes és hajthatatlan (Bodon J. : Élet. 231) | **1887** : A tavaszi *fában* a nagy . . . edények koszorú képeznek ; a nyári és őszi *fában* a sokkal kisebb edények . . . csoportokban állnak. (Földt. Int. Évk. 7 : 12) | **1894** : A *fa* műszaki tulajdonságai . . . a *fa* színe, fénye, finomsága, rajza és szaga ; továbbá a *fa* sűrűsége, fajsúlya, víztartalma, aszásu, keménysége, rugalmassága (Pallas 6 : 621) | **1908** : *Fából* faragott lovaszkát szorongatott kezében. (Gárdonyi : Isten rabjai 49) | **1908** : A padló fehérre sürolt puha *fa*, úgynevezett „laufteppichekkel”. (Bródy S. : A tanítónő 8) | **1922 el.** **1926** : [Csaba] föl-alá járt a szobában, mintha a parkettet vizsgálná, hogy mi *fából* gyalulták? (Gárdonyi : Ida 195) | **1922 el.** **1929** : A kocsis még apróbbra elbeszélte a esudálatos alkotmányt, hogy a közfalak is vasbub vannak benne, kívülről meg olyanra van befűstve, mintha *fából* vóna [a Wertheim kassza]. (Gárdonyi : Bankó 88) | **1938 ut.** : A *fa* legfontosabb műszaki tulajdonsága a szilárdság, különösen az építőipar szempontjából. (ÜI. Lex. 2250).

a) (*átv.*, ember lelki alkatáról, jelleméről). — **1909/1917** : Az asszony újra megérezte, hogy oda lyukadtak ki, ahova az elébb. Elhallgatott. Lyányoknak való csak, hogy komoly dolgokon próbálják ki a körmeiket, mint a kis macska. Amelvik fába belevág a körme, arra megpróbál felmászni, . . . Ez [a férfi] igen kemény *fa*! Már akkor [legénykorában] is a vót. (Móricz : Hét krajczár 162).

b) (*biz.*, kissé tréf. Szh) az ember nincsen *fából* 'az ember nem érzéketlen a másik nem iránt' (vö. ÉSz.). — **1854** : Nem is vagyok *fából*, / A szép legény iránt / Érzek én szerelmet, (Spetykó : Gyöngy. 10) | **1876** : Csinos menyecske gyönt a barátának, és úgy látszott, barátunk sem volt egészen *fából*, mert nagyon beletekintgett a bogár szemekbe. (Vajda J. : Magy. bors. 38—9) | **1877** : a nőkben . . . annyi vonzóerő, hogy *fából* kell annak

lencs, ki hidegen tud irányukban maradni (Boross M.: Lelkész 102) | **1881**: A lányok sírcsének *fából*, kövecsből (Perényi I.—Molliere: Perp. 104) | **1900**: Nincs az ember *fából*, / Ki kell rugni a hámfából (Vay S.: Társasélet 1:385) | **1906**: Kavaczk, — végtére ő sem volt *fából*, — . . . elkergette a kutyát az ablaktól. (Krúdy: Podolini kis. 89).

a) (ritka) *olyan, mintha fából volna* 'érzéketlen'. — **1901**: Nem vagyok éhös . . . Olyan a gyomrom, mintha *fátul* vóna. (Gárdonyi: A bor 68).

c) Más *Szh*-ok (sokszor az érzéketlenség v. mozdulatlanság kifejezésére): *Olyan, mint a ~*: 'fához hasonló'. — **1820**: Kemény, mint a' *fa* (Dugonics: Példabesz. 1:224) | Redves, mint a' *fa* (i. m. 1:229) | Vastag, mint a' *fa* (i. m. 1:235) | **1863**: ; Ojan nedves, mind a nyirkas *fa*. (Kriza: Vadr. 367; Háromszék); — *Olyan, mint a kopogó ~* 'sovány'. — **1863**: Ojan, mind a kopogó *fa* (Kriza: Vadr. 372). — *Olyan, mint egy (v. a) darab ~* 'ostoba'. — **1808**: Sok tréfa csak olyan, mint a' darab *fa* (Kresznerics: Köz. 1:204, 5:182) | **1823**: Holz . . . Trop. von dummen Menschen; mint egy darab *fa*: (Márton) | **1835**: dieser Mensch ist wie ein Stück [Holz], olyan mint egy darab *fa*; (Tzs., vö. **1843**: Bloch, Holz a.). — *Hallgat (v. nem szól), mint a ~* 'egy szót v. egy kukkot sem szól'. — **1791**: Halgat mint a' *fa*. Matszani [!] sem mer. (Noszko: Virág Szó-tár 108) | **1834**: Halgat mint a' *fa*: Magis mutus, quam Scapha; quia Scapha (Tsalrok) in Silentio pergit, non sicut currus. (Kassai 2:134) | **1851**: Hallgat mint a *fa*. Nem szól mint a *fa*. (Erdélyi: Közmond. 126). — Vö. **1808**: Olly szóttalan, mint a' *fa*. (Kresznerics: Köz. 1:296). — *Fekszik, áll, ül, mint egy darab (v. a) ~* 'mozdulatlanul, szóttalanul, érzéketlenül fekszik, áll, ül'. —

a) **1861**: [A róka] fülét-farkát ele-resztlette, még a szemét se hunyorította, hanem ott feküdt mintegy [!] darab *fa* (Merényi L.: Er. népm. 1:167—8) | feküdt az ágyban mint egy lelketlen darab *fa* (i. m. 2:167) | **1875**: ugy feküdt, mint egy darab *fa*, de nem aludt. (Vértessy A.: Új. besz. 2:160) | **1893**: ugy feküdt az ágyon, mint egy darab *fa* (Farkas E.: Bakavilág 23) | **1904**: S azzal csakugyan behunyta a szemét s úgy feküdt az ágyban mint egy darab *fa*. (Benedek E.: Tün. Mesék 33) | **1912**: [a beteg] feküdt, mint egy darab *fa*. (Móricz: Magyarok 163).

β) **1897**: Ágnes állott, mint egy darab *fa* (Werner Gy.: Megvirr. 2:139).

γ) **1862**: a kalmárfi . . . ott ült az asztalszögben szóttalanul mint egy lelket-

len darab *fa*. (Merényi L.: Saj. népm. 2:78) | **1899**: ugy ült megdermedve . . . helyén, mint egy darab *fa* (Abonyi Á.: Orvosok 1:143) | **1912**: [a tanító] érzéketlenül ült a helyén, mint egy darab *fa*. (Móricz: Magyarok 74).

δ) Olykor más ige után is, pl. esés, zuhanás jelzésére. — **1872**: Megmozgatta, — a test visszaesett mint egy darab *fa* (Abonyi L.: A fonó krón. 3:157) | **1881**: Úgy dőlt ágyába, mint egy darab *fa*, a hogy mondani szokták (Homonnai B.: Elb. 135—6) | **1877**: mint kivágott *fa* zuhant a földre (Boross M.: Lelkész 224).

5. (rendszerint jelzős v. birtokos szerkezetben) 'mely tárgynak (eszköznek, szerkezetnek) fából készült alkotórésze'. — Szótárhoza csak mondatpéldákban, vö. **1884**: hiba az asztalokban, a melynek *fája* nem mutat szép erzetet. (Finály, lignum a.) | **1954**: A tetőzet *fája* már korhadt. (ESz.). — **1856/1951**: A hegedű száraz *fája*, / Beh szomorú a nótája! (Arany: ÖM. 1:265; vö. száraz ~: 6. l.) | **1880**: Amint az ablak *fájára* föl akarko mászni, fölbillentek egy nyújtódeszkát (Teleki S.: Eml. 2:246) | **1934**: [a kaszaszéknek] Vasa is van, *fája* is van, hát csak ér valamit. (Móra: Daru utca. 1:157).

6. (gyakran jelzős szerkezetben) 'olyan tárgy (eszköz), amely teljes egészben v. részben fából van. — Szótárhoza csak jelzős szerkezetben, vö. pl. **1766**: Norma, das Richtscheid, Winkelmaass. mértéklő *fa* (Bél M.: Prim. Lat. 92) | **1795** k.: tsisma' húzó *fa*. (Takáts R.: Told. T. v.) | Görgő-*fa*, hömpölytő hempergő egyengető dörgölő döngölő *fa*, sulyok (i. m. E. r.) | Kalantyú, sövény' tartó, ágashoz szorító *fa*. (i. m. S. r.) | Kahoj, tüzellőt v. kementzét tartó *fa*. (i. h.) | Borditza; a' járom közepéből ki álló *fa*. (R. r.) | Azsag; piszkáló *fa*. (i. h.) | Para, a' hálónak felső részén lebegő könnyű *fa*. (i. h.) | **1821**: Terjesztő (tartó) *fa*, a' könyvnyomatóknál: der Tenakel, Halter, bey Buchdruckern. Tenaculum, retinaculum. A' hordók alá-való (ászkok) *fák*: das Holzwerk, das unter die Fässer gehört. (Simai: GSz.). — **1795/1922**: Mondja: hogy Jéger is ily csúffá nem tette [,] / Disznó útó *fával* hogy meglegyengette (Csokonai: ÖM. 2/1:161) | **1797**: midőn [a tézta-nemű] . . . a vas formából le-jön, tekerd az ostya sütő *fára*, (Veres M.: Gazdaszszony 189) | **1808**: A' kinek a' kása meg égeti szájját, / Meg fújja a' mászszor annak toló *fáját*. (Farkas A.: Músa út. 33) | **1818**: Áspu, egy hosszú *fa*, a' melynek két végére egymással keresztbe fogas *fák* vésettetnek, a' melyre a' fonál az orsurul leg először le vétetik (Zakál Gy.:

Órség 47). | 1847 1952 : Náadorispán látja Toldit a nagy fával (Arany : ÖM, 2 : 102) | 1879/1953 : Bal keze a nagy fát [dárdát] tartani sem tudja (Arany : ÖM, 5 : 27) | 1880 : Ledniczén még ágyútömő *fa* sem volt ; (Thaly K. : Ocskay 146) | 1898 : Szepességi ruthén parázshordó *fa*. [kép-felirat] (Herman O. : Ósfoglalk. 712)

a) 'gerenda'. — 1833 : a' talpak, melyekre az egész épület épül, . . . mellesleg fel felé menő rakat *fák*, melyek tsinállyák ki a' háznak a' derekát. (Lakos J. : Székely mest. 26) | 1956 : igaza volt abban is Jánosnak, amikor megvették ezt az öreg házat, hogy ezek a *fák* [a tető-szerkezet farésze] már csak addig élnek, amíg hozzájuk nem nyúlnak. (Veres P., Csillag 10/1 : 1163). Vö. 3. b.

b) 'akasztófa'. — 1745 : Sokan tolvaj-kodnak, . . . Míg *fára* nem ákadnak. [!] (Magyar jövendőmondó 1311) | 1796 : Ezt mint tolvajt húzza hóhér három *fára* (Gvadányi : Nót. test. 9) | 1804 : Ezért ugyan mög-érdömlötte a' fát. (Dugonics : Jólánka 2 : 696) | 182^a : Ha mennyi tolvajok vannak, mind egyszerre egy egy ágásra fel akadnának, *fával* nem győznék magókat (Dugonics : Példabesz. 2 : 320) | [a tolvaj] Attúl fél az erdőben : nehogy magátúl is fel akadgyon a' fán (i. m. 313) | 1846 : A taresai pusztán van egy két ágú *fa* (Erdélyi : Népd. és mondák 1 : 381) | 1847 : *fára* méltók mind volnátok (i. m. 2 : 243) | 1864 : Hogy ha mégis / Hazudsz : az első *fán* függsz élve (Szász K.—Shaks. : Macb. 99) | 1868 : Ültetett neki *fát*, melynek nem volt galya (Sárosi Gy. : Riadó 211) | 1881 : *Fára* jut a pór, ha lop ; (Csepreghy F. : Műv. 4 : 181) | 1888 : Nagy *fa* kendnek, mög rövid kötél (Balassa A. : Laci 72) | 1896 : Tolvaj bére vagy bot vagy *fa*. (Marg. 211) | 1946 : Bizony nem babra megy a kártya! / Tesztünk, lelünk ott vész a *fán*. (Mészöly D. — Villon : Test. 92). — Vö. *magas* ~, *száraz* ~ 'ua.'. — 1791 : Magas *fára* kötötték, hogy soha se nyúlhasson a' nem maga pénzéhez . . . el-ne érhesse más ember' erszényét (Noszkó : Virág Szó-tár 54—55) | Teste magass *fán* a' hollóknak hagyatott cledeül (i. m. 54) | 1842 1955 : Zöld erdőnek lombja, száraz *fának* ága / Sok szegény legénynek lett rossz mulatsága (Vörösmarty : ÖV. 1 : 428) | 1864 : Egy rabló . . . így vígasztalá gyónni akaró társát : „Ne bánisd, megbánhatod még eléggé bűnödöt, mikor majd a száraz *fához* visznek.” (Lidérez-napt. 72) | 1895 : sokan oda kerültek a vármegye „száraz *fájára*” is (Tanos P. : Erdő 58). — Ugyanide : *igazság fája* 'ua.'. — 1795 kör. : *Igazság fája*, akasztó *fa*. (Takáts R. : Told. E. v.). — Vö. háromfa.

c) (sokszor jelzővel v. birtokos szerkezetben) 'keresztfa'. — 1752 1897 : Had feszissük *fára* hamar holditonkat (Csik-somlyói miszt. 114) | Nem érdemleted tudom bizonyúra, / Hogy huzatnál illen gyalázatos *fára*. (i. m. 125) | 1811 : Ketten ki-sétáltak a' Keresztes *fához* (György L. : Tal. 1 : 25) | 18. / 1895 : De lát a nyomorú, ha porbul / Hozzám segélyért esdve fordul. / Nem pusztá már a kínok *fája* : Ismét szenvedni szállokrája! (Bartók L., Endrődi S. : A m. költ. kincsesháza 708) | 1901 1955 : Széll Kálmán politikája . . . olyan, mint egy sztambuli bazár. A fényes lomok közül megveheted egy szálát a próféta szakállának, kaphatsz a názáreti *fájából* is egy forgácsot, régi talmud írást is. (Acy : ÖPM. 2 : 100) | 1933 : aki a *fán* győzött, a *fán* győzessék le a mi Urunk Krisztus által [= qui in ligno vincebat, in ligno quoque vince-retur] (Magyar—latin misszálé 562) | Krisztus . . . ami bűncinket maga elviselte testében a *fán*, hogy a bűnöknek meghalván az igazságunk éljünk. [= peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum] (i. m. 623) | 1943 : Add meg, kérlek, hogy míg élek, / Együtt sirjak mindig véled / S azzel, ki a *fán* eped. (Sik S. : Himn. 379) | Rajtat tündöklök, drága *fa* / Királyi vérnek bibora. (i. m. 127). — Ugyanide : *qualázat fája* 'ua.'. — 1943 : [Krisztus] Füg a két lator között / A gyalázat *fáján*. (Sik S. : Himn. 379).

d) (nép, főleg jelzővel) 'fejfa'. — 1872 : Főtül való *fája* ki vagyon rovázna, (Népkölt. Gyűjt. 1 : 212) | 1875 el. / 1905 : Valahol messze, / Valahol régen, / Megástak egy sírt / Temető szélen. / *Fája* elsüpedt, / Hantja behorpadt, / Ki nyugszik ottan, / Azt én tudom csak — / Én tudom csak. (Kiss József : Összes költ. 16).

e) 'kaptafa'. — 1878 : a jobb lábamat egy kissé szoritja [a eszima]; üsse ezt az egyiket *fára* (Jogász humor 39). — Vö. 1855 : Budait mintha *fára* verték volna, olyan egyencseket lépett (Vas Gereben 7 : 437). — Ugyanide : *egy fára üttetett* 'egyforma'. — 1821 : Egygy *fára* üttetett : er ist eben der Gattung. Ejusdem farinae. (Simai : GSz., vö. 1808 : Kresznerics : Kőzm. 1 : 248).

f) 'bölcső' (csak Sz-ban). — 1808 : gonosz *fában* rengetett gyermek (Kresznerics : Kőzm. 2 : 78) | 1846 : Morquiert nem olyan *fában* rengették, hogy regényeségekért itt hagyja e világot (Pálffy A. : Mill. 2 : 95) | 1876 : Háj csak nem jó *fába* ringattak téged te Pendszi (Mátrai B. : Konesag L. 9) | 1878 : engem nem

olyan *fában* ringattak ám! (Bodon J.: Klb. 281).

g) 'csónak'. — 1793: Minden ruháját hirtelen le-hányja a' nyakából, / El-veti az evczöt-is, és ki-ugrik a' *fából*. (Horváth Á.: Hol-mi 2: 177).

h) 'hordó' (NySz., MTsz., EtSz.). — 1821: szüret közelget, s' nints elegendő *fánk*. (Simai: GSz.) | 1837: *Fa*: Hordó. Tízakó borom egy *fában* van. Nyitrában. (Ordódy: Tájsz. 2).

i) 'játékhoz (pl. teke; osjáték) szükséges fadarab, fabábu' (tekejátékkal kapcsolásban vö. ÉSz.). — Szótározva régebben csak szerkezetben, vö. 1767., 1801: Ostábla *fáji* (PPBl., *scrupusa*). — 1956: A budapesti férfi I. osztályú teke-csapatbajnokság öszi negyedik fordulóját gyenge teljesítmények jellemezték, csak néhány 2500 *fán* felüli eredménnyel született. . . . a Mávag csak 10 *fával* tudott nyerni a 21. sz. Építők ellen. (Népsport, szept. 6. 4.). | 1957: hány *fát* döntött v. ütött', (Halász).

j) 'fából készült csapda' (csak Szh.-ban, vö. NyF. 26: 39, Kálmán B., MNy. 47: 137—140): *sivít, visít v. ordít, mint a fába szorult féreg* 'elkeseredetten, kétségbeesetten, kegyetlenül ordít' (ÉSz.). — 1851: Sivít mint a *fába* szorult féreg. (Erdélyi: Kézm. 142, ism. 1896: Marg. 281) | 1936: Visít: mint a fá-ba szorult féreg torka szakadtából visít' (Csüry: SzamSz. 2: 462). — Vö. 1890: vergódtam, mint egy *fába* szorult féreg (Bársony I.: Tréf. ltrt. 55) | 1899: Olyan volt attól fogva, teltében az az egy szó, mint a *fába* esett féreg (Cserzy M.: Pasztán 85—6).

k) *esáti* ~ 'akármely erős, kemény bot' (vö. 1851: Erdélyi: Kézm. 63; 1896: Marg. 209). — 1868: egy lobogónyéllal / Félért az ő esáthi *fája* (Mindszenty G.: Új költ. 264) | 1880: danoltak . . . emelgetvén hozzá a rézfokost és esáti *fát* (Déryné Naplója 2: 406).

l) *száraz* ~ 'hegedű'. — 1795: Hallya ked, Putyunak már szól száraz *fája* (Gvadányi: Időteltés 7) | 1802/1923: Megpendül egyszerre Izsák száraz *fája*, / Zengő szerzőkkel kíséri bundája, (Csokonai: ÖM. 1: 566) | 1881: Pajtás, te, hallszá, ej, az a száraz *fa* / Hát még se' szól, zörög? Patvarba is! (Széchy K.: Szép Ilonka 107) | 1892: boldoggá tette a „száraz *fáról*” szétáradó dallam (Justh Zs.: Pusztá 12) | 1895/1898: E közben a hegedűművész összeszittelte a száraz *fáját* a nagy hangrörlő géppel s nyilvánossá tette azon óhaját, hogy már lehetne kezdeni a concertet. (Jókai 89: 123) | 1917: ráfekteti a hurokra a vonót s felsír ebből a száraz *fából* valami bús, vételesen bús nóta (Benedek E.: Oh szép ifj.

15) | 1956: A hegedű: a Barka-„dinasztia” apáról fiúra szálló „száraz-*fá*”-ja megfeketedett, agyonkarcolt jószág volt. (Urbán E., Csillag 10/2: 81). — Olykor lehet más hűros hangszer, pl. lant neve is, vö. 1855/1951: Oh' lantom! ha értel valamit korábbai, / Ha egy szikra lélek volt az aszu *fában*! / Most, igazán most kell magadér' kitenned, (Arany: ÖM. 1: 241) | 1913/1943: Öreg P. iloklet, hogyha eljő Cháron, / A mord hajós, és eltűnik veled, / Pendüljön ott is nóta száraz-*fádon*, / Meleg, mint a tavasz és bús, mint a szelek. (Tóth Á.: ÖV. 16).

m) (*átv*) *keresetlen* (ritkán *hátulütő*) ~ 'verés'. — 1821: Keresetlen *fa*: ein ungesuchter Prügel. (Simai: GSz.) | 1886/1897: Nem emlékezem rá, hogy lett volna egy nap az együttlétünk alatt, a melyikben háromszor össze ne verekedtünk volna: . . . Szerencsére én voltam az erősebb, a keresetlen *fa* mindig az én kezembem maradt utójára. (Jókai 74: 98) | 1891: A kis leány — elég szerencsének tartva, hogy keresetlen *fába* nem ütkezött — felejtí éhségét (Baksay: Szeder-indák 288) | 1915: ígertem oszlán aranyat bőséggel, csak kicresszenek. A három németnek nagyon kedvére volt a dolog, csak féltek a hátulütő *fátul*, ha két ház ebévé lesznek (Móricz: Mesék a zöld fűvön 35).

7. (eufemisztikus káromkodásban, az *istenfáját v. a kutya'áját* helyett) — 1876: 'Sinos ficzkó volt, a *fáját*, (Falusi Könyvt. 1: 7) | 1877: De a *fáját*! — szóla strázsmester utam — (i. m. 3—4: 45) | 1908: Lent legyen egy rongyos kölyök, / Mert a *fáját*! dühbe jövök. (Móricz: Erdő-mező 55) | 1915: Egy tanítókisasszonyt veszek el. Hát mér veszem el! . . . Azért, a *fáját*, mert meg voltam veszve és másképp nem adta le a tejet . . . (Móricz: Mesék a zöld fűvön 130).

a) (más káromkodásféle kifejezésben) 1864: Eesém, ne búsúlj, a *fán* csucsorgó szerencsését a dolgának! (Pethő D.: Huszárd. 61) | 1917: A gazda: [a feleségéhez] Hű . . . azt a *fánfütyülő* . . . ezt jól eligazitanád, (Móricz: Pacsirtaszó 43).

8. (mn-i ért.) 'fából készült' (CzF., ÉSz.). — 1803: A' mi nyelvünkben a' Tsigá szónak 5 értelme van. Jelent 1. játékra való *fa* vagy szarú tsgiat (Csokonai: Anakreoni dalok 43) | 1821: [Ájász] forgata karjaival nagy erős *fa* hajóbeli csáklját (Vályi-Nagy F.: Homeros 2: 95) | 1851: Bolondnak is tetszik *fa* szablyája (Erdélyi: Kézm. 44) | 1876: Poharunk *fa*, tálunk eszrép (Gáspár I.: Vál. költ. 150) | 1919: Falun kacács és libák, *fa*-Krisztusok boldog kis kápolnák között növekedtem. (Krúdy: Útitárs 49) | 1954:

Fa építőkövek, *fa* lámpakar. (ÉSz.). 1957 : *fa* mozóteknő (Halász). — Vö. még a *fa*-kezdetű összetételekkel.

Szólások

Fa :

Fütenek ~ nélkül 'még van'. — 1884 : ugyan csak fütenek *fa* nélkül! (Lidércz-napt. 74).

~ alatt esküszik 'vadházasságban él'. — 1895/1901 : A vadházasokról mondják: „*Fa* alatt esküdtek”. (Mikszáth: Szt. Peter 287).

Rosoz ~ ég a tűzön 'valami nincs rendben'. — 1785 : Midőn látna [!] a Kárdinális, hogy *rosz fa* ég a tűzön, most mindjárt fogságra jut, így szól a Királynak (M. H. mondó 586) | 1796 : A Sárdinai Király Birodalmaiban *rosz fa* ég a tűzen [!] (M. Kurir 1: 755) | 1798 : Nápolyban nem jó *fa* kezdett a tűzen [!] égni (M. Kurir 1:323) | 1846/1952 : A királyné két fiút szült. Egyiket Sámsonnak adá, hogy részesüljön az atyai örökben, a másikkal a királyt ajándékozá meg, ki azonban meg nem köszönte az ajándékot, mert megszagolta, hogy *rosz fa* ég a tűzön. (Petőfi 4: 164).

Fába :

Nagy fába vágta a fejszét v. fejszéjét (vö. 1788 : Máriafi | — Szaiicz | L. : Frázeol. 146; 1792 : Szl² 155; 1794 : Kovács P. : Köz. 41; 1808 : Kresznerics : Köz. 295; 1819 : Horváth Á. : Peld. 52; 1820 : Dugonics : Példabesz. 2: 101; 1851 : Erdélyi : Köz. 125; 1857 : Ball. ; CzF. ; 1896 : Marg. 210—1 stb.) 'erőjét szinte meghaladó nagy és nehéz vállalkozásba fogott'. — 1795 : A Touloni Frantziák nagy fába akarják a fejszét vágni (M. Merkurius 158) ; 1795 : Én mostanában igen nagy temérdek fába vágtam a fejszét (Dugonics : Jels tört. 2: 240) | 1802 : Ha annyira üzhetem a dolgot . . . akkor majd egy nagy fába próbálom a fejszét vágni (Döme K. : Metast. 263) | 1810 : Te most, gondold meg jól, nagy fába találtad vágni kemény fejszedet! (Czinke F. : Papagénó 11) | 1834/1893 : A kezdet meg van már téve; de ugyan nagy fába vágva a fejsze (Széchenyi : Hírlapi cikkei 1: 64) | 1843 : A poeta nagy fába vágta fejszéjét (Athenaeum 1: 292) | 1844/1952 : Kossuth túl 'nagy és szíves' fába vágta fejszéjét (Wesselenyi M., Kossuth-Eml. 1: 50) | 1853—54 : újra egy nagy fába vágta a fejszét. (Vas G., Fal. est. 250) | 1860/1889 : Lásd . . . én, beteg . . . vén ember ily nagy fába vágom fejszém (Arany : Lev. 2: 312) | 1862 : nagy fába vágátok a fejszéteket. (Pulszky-Beniczky : Jakob. 2: 294) | 1880 -81/1904 :

nagy fába vágjuk a fejszét (Jókai 62: 40) 1881 : Nagy fába vágtam fejszém — mint a magyar mondja (Boross M. : Élm. — Előszó III.) | 1884 : Kelmed nagy fába vágta a fejszédet, jól vigyázzon kelmed a forgácsra : oda ne üsse a hol legjobban fáj. (Rákosi J. : Magd. 18).

Vö. kemény v. nehéz, roppant, rossz fába vágta a fejszét v. fejszédet.

a) 1803 : nagy v. kemény fába vágja a fejszét : . . . nagy dolgot próbál (Baróti Szabó : M. Vir. 312) | 1844 : egyes embert rávesz ügyesretete, s óriási resignációval eltökéli magát, a kemény fába vágni fejszédet. (Életk. 1: 53). — Ugyanide : 1814 : Kemény fába vágta a baltát (Katona J. : Műv. 3: 105).

b) 1852 : nehéz fába vágna fejszédet (Jósika M. : Magy. csal. 1: 141).

c) 1896 : ami a többi ületi, roppant fába vágta a fejszédet (Mikszáth : Katángly 94).

d) 1796 : Rosz fába kellett vágni fejszédet (Gvadányi : Nót. test. 193) | 1842 : most ismét *rosz fába* vágta a fejszét. (Böszörményi : Kézi könyv 1: 192) | 1881 : ha jól akarsz, ne kérdezz többet erről a dologról tőlem; *rosz fába* vágna a fejszédet (Sipos S. : A pusztá menekültjei 64) | 1853—54 : Dobó a fejszédet / Te rossz fába vágod. (Zalár [= Hízly J.], Fal. est. 178).

Rokonjelentésű kifejezések : 1755 : Meg-vallom nagy fához fogtam (Kaprinai L. : Úrnap 6) | 1806 : Úgy vágta a nagy fát mint a fejszét bíráim (Mátyási J. : Vél. 4) | 1847 : tanulj s okosulj, mert fejszéd nagy fában van (Pálffy A. : Fekete könyv 2: 37) | 1866/1887 : Nagy az a fa az én fejszémnek (Vas G. 8: 393).

Vö. még : nagy → fát mozgat.

Más fába vágja a fejszét 'másba kezd'.

— 1857/1922 : a ezkorgyárukkal mindenütt felhagynak és valami más fába vágják a fejszét (Széchenyi : Szt. 625).

Sok fába vágja a fejszédet 'sok irányban tevékenykedik (esetleg támadólag)'. — 1857/1922 : igen is sok fába vágta a fejszédet, egész Európát maga fölibe rántotta (Széchenyi : Szt. 121).

Fából :

Sokféle fából farag (1820 : Dugonics : Példabesz. 1: 267; 1851 : Erdélyi : Köz. 126; Ball. : TeljSz.) 'hazudozik, sokféle fortéllyal, esellel él'. — 1886 : Ha kell, több fából is faragok én; / S ha tán esütörtököt mond egy eszem [,] / — Mit nem reménylek — elsül majd a másik (Paulay E. — Molière : Szel. 22).

Vö. a) Sok(féle) fából faragó 'álnok, fortélyos, ravasz, csalafinta'. — 1772 : ez a sok-féle fából faragó ember . . . béjára szabadabban a Kántzellariám

(Tapoltsányi: Kalazantzius 482) | **1798**: tsak olyan alattomban való sok *fából* furo faragó személyek vóltak, a' kik . . . pénzt próbáltak tőlök ki-tsalni (M. Kurir 1: 783—4) | **1837**: egy kiesmert, sok *fából* faragó ember által, kipusztítatni engedni magunkat, gyalázat (Jósika M.: Könyvelm. 1: 6) | **1862/1889**: arra kérlek, légy irántam egész bizalommal. Mindennek gondolhatsz, csak „sok *fából* faragó” embernek nem (Arany: Lev. 2: 398).

b) *Sok (féle) fából faragott 'ua.'* — **1860**: sokféle *fából* faragott egy menyecske még ez a Tarnócziné is (Halmágyi S.: Parl. róz. 2: 101) | **1862/1894**: De hiszen hamis az urnak minden porczikája; nem láttam még ilyen sok *fából* faragott embert többet. (Jókai 17: 169) | **1880**: olyan sokféle *fából* faragott embert mint a milyen én vagyok . . . nem lesz alkalmuk utaztatni (Mátrai B.: Él. szinf. 71) — Vö. *Ezer v. száz, ennyiféle fából faragott 'ua.'* — **1833**: S im az ezer *fából* faragott ámitva beszéli (P. Thewrewk J.: Törv. tan. 10) | **1877**: a száz*fából* [!] faragott Ausztriának . . . / Kipróbált lába rég végsőt rugott (Bartók L.: Örtüzek 103) | **1879**: Soha ennyiféle *fából* faragott embert nem ismertem (Teleki S.: Eml. 1: 254). — Nem személyről, kissé konkrétabb árnyalattal: **1899**: többet ér rajtak, mint egy sokféle *fából* faragott aranykulcs (Baksay S.: Dáma 229).

c) *Különös fából faragott 'furcsa természetű.'* — **1859**: annak is különös *fából* faragott embernek kellene lenni, aki akkor még nem holondulna. (Jósika M.: Nov. 4: 36).

d) *Nem afféle (v. abból a, más, olyan, másféle, kemény) fából faragott (v. van faragva, való) 'más ember mint a többi.'* — **1860**: Te nem afféle *fából* vagy faragva; kell is neked feleség, gyermek! (Kukliné préd. 43) | **1876/1896**: Leon nem abból a *fából* volt faragva! (Jókai 55: 184) | **1895**: A vitéz Dáthán már egészen más *fából* volt faragva (Ambrus Z.: Ninive 3) | **1896**: A grófit . . . alajában véve egészen más *fából* faragták (Herczeg F.: Szabolcs 8) | **1898**: Duczi nem olyan *fából* volt faragva, hogy minden asszonybeszédnek engedelmeskodjék! (Jakab Ö.: Komédiák 26) | **1907**: [A vén nyárfa] — Bizony másféle *fából* faragták azokat az embereket, a kik engem ültettek! (Ambrus: Berzsenyi-leányok 195) | **1913**: a közlések . . . oly őszinték és olyan mélységesen intusnak, hogy a . . . legbecesebb anyagot szolgáltatják . . . — a más idők más *fából* faragott emberének — (Ambrus: Vezető elmék 223) | **1913**: Az új emberek más *fából* valók. (i. m. 199) | **1890**: Avalódi tragédiák intrikusait keményebb *fából* faragják (Herczeg F.: Fenn 1: 80).

e) *Milyen fából van (faragva) 'milyen természetű.'* — **1858/1894**: Már gyermekkorában megmutatta . . . Hunyady Mátyás, milyen *fából* lesznek a királyok? (Jókai 11: 268) **1880**: Hé, hé, ki vagy? . . . / Hadd lám, miféle *fából*? (Arany: Arist. 1: 211) | **1889/1897**: Stauner úr azonban meg akarta mutatni, hogy milyen *fából* van faragva az igazi gonosztevő, (Jókai 77: 34).

Fából (készült, csinált) → vaskarika.

Fából is → vizet facsar.

Fán:

Mi (v. micsoda, melyik, milyen, miféle) fán terem (1851: Erdélyi: Köz. 387) 'miféle, micsoda; honnan származik v. ered'.

a) **1845**: azt sem tudja, mi *fán* terem [a distichon] (Homonnay I.: Besz. 114) | **1846**: A vén csont, azt se' tudta, / A bú mi *fán* terem? (Tompá: Népregék, népmondák 60) | **1853/1894**: mi *fán* terem a pénz. (Jókai 5: 48) | **1858/1894**: a város vagyonával . . . úgy bánnak, mint nagy urak, a kik nem tudják mi *fán* terem a forint és a garas. (Jókai 11: 45) | **1862**: Azt sem tudta még, mi *fán* terem a vers, . . . mikor az első rimelt sorokat irogatta. (Kovács Gy.: Költ. V.) | **1872**: a sok vadember azt sem tudja, mi *fán* terem a frakk (Hevesi L.: Jelky 94) | **1875**: az unalmat azt sem tudja, mi *fán* terem. (Arany — Sollohub: Elők. vil. 43) | **1876**: Omár a megmondhatója, hogy gvaür földön mi *fán* terem a szent turbán (Hevesi L.: Kare. 283) | **1881**: Fogalma sincs, mi *fán* terem a Yes, (Ábrányi E.: Új költ. 275) | **1883**: Ugy élsz köztünk mint a here, azt se tudod mi *fán* terem a dolog. (Lukácsy S.: Veres 4) | **1889**: Ezelőtt, uram, azt se tudtuk, mi *fán* terem a rendjel (Tolnai L.: Szegény emb. 1: 153) | **1897**: Azt se tudja, mi *fán* terem a házaselet (Werner Gy.: Megvirr. 3: 40) | **1898**: H ti azt tudnátok, gyermekek, hogy mi *fán* termett a régi labda? . . . Magunknak kellett a játékszerszámot elkészítenünk. (Jókai 92: 299) | **1905**: Az öregúr tünődve ballagott hazafelé: . . . Hát az a varga mi *fán* termett, hogy most akar megtorolni egy kétezer esztendőös büntettet? (Gárdonyi: Öreg tek. 92).

b) **1798**: hogy a' Testamentom mitsoda *fán* terem nem tudja (Nánágy B.: Test. 538—9) | **1815**: nem tudom mitsoda *fán* terem az a' mit unalomnak neveznek (Fel. Mond. 33) | **1835**: azt sem tudják, mitsoda *fán* teremnek azon tsuda valamik, melyeket a' tudósok grammatikának, philológiának neveznek (Lovász I.: Ért. nyelvj. 13) | **1872**: nevét értem, legalább had tudja az ember hogy ki micsoda *fán* termett (Besze J.: Él. bety. 63) | **1896**: A mi időnkben azt sem tudtuk, micsoda

fán terem [a nászút] (Sziklay S.: Szer. apost. 65).

e) 1841: máig se tudod, mellyik *fán* terem az úr (Jósika, Nemzeti Almanach 8) | 1847/1951: Tudjátok: mellyik *fán* terem, / Milyen madár a szerlem? (Petőfi: ÖM. 2: 286) | 1852: azt sem kérjük többé, mellyik *fán* termett Árpád apánk (Jósika M.: Magy. esal. 4: 17) | 1861: az én kedves, ártatlan gyermekeim, . . . azt sem tudják, mellyik *fán* teremnek a szeretők, (Frankenburg: Ösz. vall. 2: 122).

d) 1853: Hisz az isten nem más, mint égő szeretet. . . . Ezek azt sem tudják millyen *fán* terem az (Tóth K.: Vadr. 1: 28).

e) 1878: Nem tudom én: a tudomány / Höl terem és miféle *fán*? (Borúth E.: Nyárlev. 71) | 1878: azt se tudják, hogy miféle / *Fán* terem a vers és regény (Pósa L.: Kélt. 78) | 1880: megmondaná honnan jött, miféle *fán* termett (Bol. Ist. napt. 91).

Nem minden (v. nem bármi, nem olyan) *fán* terem 'nincs akárhol, nincs minden bokorban'. — 1860: a férj mai világban / Olyan ritka drága kincs, / Mely nem minden *fán* terem (Jókai: Színműv. 3: 166) | 1881: Ily zöngelmes, pergő versek / Nem teremnek bármi *fán* (Torkos L.: Kigyóhő 85) | 1890: Ej, bátyám, nem olyan *fán* termett az én hangom (Csényi Gy.: Koszorú 137).

Ugyanezen (v. azon) a *fán* terem 'egy v. közös eredetű'. — 1793: nem ugyan ezen a *fán* termett-e' a' többi vitéz Pogány Nemzeteknek bölcsősege-is (Szaitz L.: Magy. Erd. 234) | 1878/1904: a nemeslevek épen azon a *fán* termettek, a melyen az enyém [ti. hamisítások]. (Jókai 65: 161).

Fának:

Azon (v. egy) fának ágai (vö. 1808: Kresznerics: Köz. 1: 37; 1851: Erdélyi: Köz. 87) 'egy eredetűk'. — 1820: A' fölöttébb való nagy dicséret, és a' hazugság azon egy *fának* ágai (Dugonics: Példabesz. 1: 267; (ism. 1851: Erdélyi: Köz. 124); 1820: A' hamis, és család, egy *fának* ágai (Dugonics: Példabesz. 1: 69; (ism. 1851. Erdélyi: Köz. 175).

Fára:

Nagy fára akar hágni (1808: Kresznerics: Köz. 2: 131; 1851: Erdélyi: Köz. 421) 'nagyraavágó'. — 1794: Nagy fára akar hágni. Fel-hágot az ugorka fára. az az: tsekélységben el-bízta magát. (Kovács P.: Köz. 20). — Vö. 1853, 1895: minket nem úgy neveltek, hogy mikor semmink sínes a földön, a fára kívánkozunk. (Jókai 24: 200) | 1864/1887: Feleségem ritka szép leány volt, s a szép leány sokat elhisz a poéták beszédjéből,

. . . az írásban és nyomtatásban kiadott dicséret miatt én a fára kénytelenítetttem fölmászni. (Vas G. 7: 14).

Fáról:

Magas fáról kuruttyol 'fölnyeseke' lvo, löhátról beszél valakivel'. — 1812: a' kívül most, ámbár elejéntén magas fáról kuruttyolt is egy értelemben élek. (Holo-sovszki I.: Kálnoki 75).

Teérted is leesett a fáról a bagoly (v. a varjú) (1851: Erdélyi: Köz. 23, 407) 'te is érdemelsz valamit'. — 1846: értem is leesett a' bagoly a' fáról (Pálffy A., Életk. 1: 120) | 1864: visszakinálta a huszárt, mondván: — Igyék vitéz uram, mert kendért is leesett a varjú a fáról! (Merényi L.: Dun. népm. 2: 114).

Fát:

Roszs (v. bűdös, gonosz) fát tesz (v. rak, hány) a tüzre (vö. 1803: Baróti Szabó: M. Vir. 163; 1808: Kresznerics: Köz. 285; (1819: Horváth Á.: Péld. 66; 1820: Dugonics: Péld. 2: 204; 1851: Erdélyi: Köz. 125; 1864: CzF.; 1868: Ball: TeljSz.; 1896: Marg. 211; ÉSz.) 'esínyt, helytelenséget követ el, tiltott dolgot cselekszik'; 'crimen incurere' (1821: Simai: GSz.), 'facinus committere' (1833: Kassai 2: 134); 'etwas anstellen' (1856: Ball.); 'ein Verbrechen begehen' (Simai: GSz.). — 1789: még ezentúl is illy rossz fát tesz a' tüzre, 's a' Pápastákat illy vastagotkskán piszkollya (Máriafi [=Szaitz]: Igaz magyar 3: 68) | 1795: Mások azzal tartanak, hogy a' Német Generálisokhoz igen gyakran küldözte által a' Dobosokat, és ez által esett abba gyanúba, mint-ha rossz fát rakna a' tüzre (M. Merkurius 212) 1795: Retteg-is ha tudgya, hogy tüzre rossz fát tett (Gvadányi: Nót. test. 28) | 1806: Rosz fát tévén a' tüzre; tartottak a' Görögöknek bosszú-állásoktúl. (Dugonics: Szittyai tört. 1: 199) | 1815: Egyszer tett rossz fát a' tüzre (Virág B.: Hor. lev. 79) | 1821: Roszsz fát se tégy nála (mint mondják) a' tüzre (Mátyási J.: Bar. 176) | 1832: Az ország tisztel hivatalkból el nem boesájtathatnak valamig rossz fát nem tesznek a' tüzre. (Il. Imre: Jelenkor 1: 232) | 1840: Ha rossz fát tettél tüzre, tagadd mind halálig (Figyelmező 523) | 1843/1951: Ön is rak a tüzre rossz fát, / Bácsikám. (Petőfi: ÖM. 1: 37) | 1843: az urfi olly rossz fát tett a tüzre, mallynek füstje könyüket fog ledér szeméiből esikarni. (Nagy. Ig. Besz. 1: 131) | 1847: Ha hittem volna, hogy a tüzre igen rossz fát vágott, tehát most én sem alkalmatlan lennék. (Kemény Zs.: Gyulai Pál 4: 176) | 1856: Azon eselél, mely . . . rossz fát nem tesz a tüzre, holta napjáig megmaradhat. (Aszalay J.: Omn. 2: 189) | 1861: Sz-

rencsétlen! egyre hányod a tűzre a rossz *fát!* (Fáy A.: Hulló virágok 53) | **1873**: engedelem . . . nélkül távozván el, rossz *fát* tettem a tűzre. (Táncsics: Életpálya 59) | **1876/1917**: Géza rossz *fát* tesz a tűzre az iskolában (Baksay: Irod. dolg. 1: 344) | **1877**: A püspök . . . politikában valami rossz *fát* tévén a tűzre az internónak bizonyos neve alatt volt. (Márkus I.: Tör. kép. 76) | **1884**: a nagy ur elcsapta a szolgálattól, valami rossz *fát* tehetett a tűzre (Mikszáth: Apró gentry 71) | **1892**: Mit, áztassam magam be / Szökéssel, mint ki rossz *fát* tett a tűzre? (Bartók L.: Erzsébet 265) | **1895**: Ha az a gyerek rossz *fát* talál tenni a tűzre, csak . . . meggyülik vele a baja (Vértesy Gy.: Flb. 93). — Vö. **1811**: bűdös *fát* tenni a tűzre annyit térszen, mint hibázni (György L.: Énekek 34, jegyzet) | **1852**: gonosz *fát* tett . . . a tűzre (Jósika M.: M. csal. 4: 101).

Hasonló: *Fát rak a tűzre* (1787: Faludi F.: Kélt. 1: 14; 2: 127; 1808: Kresznerics: Köz. 295) 'elősegít, fokoz vmit' (vö. *clajnt ont a tűzre*). — **1841**: egy kis nyereség mutatkozott, te magad vittél még *fát* a tűzre (Szenyey: Ármány 465) | **1845**: talán kissé több *fát* szeretnék a tűzre rakni (Nagy Ig.: Tiszt. 12) | **1851**: Raktam *fát* a tűzre. Sürgettem, téditottam a dolgot (Erdélyi: Köz. 125) | — Vö. még, sajátos jelentésben: **1811**: Egy *fával* többet tett a tűzre. Szaporította az ebédet (Erdélyi: Köz. 126).

Nagy (v. nehéz) *fát mozgat* (1787: Faludi F.: Kélt. 2: 135; 1788: Máriafi [= Szaitz]: Frázeol. 140; 1792: SzD.² 155; 1794: Kovács P.: Köz. 88; 1808: Kresznerics: Köz. 295; 1819: Horváth Á.: Péld. 52; 1820: Dugonics: Példabesz. 2: 101; 1850: Erdélyi: Köz. 125; CzF., Ball.: TeljSz., Marg. 211, stb.) 'nehéz, erejét szinte meghaladó nagy vállalkozásba fogott' (ÉSz.); 'alta petere' (1810: Simai: VSzót. Told. 2: 4; 1836: Kassai 2: 134); 'ardulum aggredi opus' (Simai i. h.); 'magnum aliquid moliri' (Simai GSz.). — **1777**: Igen nagy / *Fát* mozgat: búját látandó (Baróti Szabó: Új mért. vett versek 68) | **1792**: Nem-is fogz felettébb nehéz *fát* mozgatni, / Ha kedved van fiam ötet látogatni (Sándor I.: Orras Ovid 55) | **1808**: Nagy *fát* mozgattam, nagy fába vágtam a fejszét, egy nemzeti nagy munkát kerestem (Czinke F.: A m. nyelv ügyében 3) | **1818**: vagy ama' fennhéázó [!] és valóban nagy *fát* mozgató szándékból erdegyenek (Verseghy: Fellet 202) | **1825**: Nagy *fát* mozgat, ki a' fűsvényt / P'nz-adásra sürgeti (Balla K.: Zsebtükör 131) | **1845/1870**: elhagynunk benncteket nagy *fát* mozgató tervei-

tekkel együtt (Pákh A.: Életképek 55) | **1858/1886**: Nagy *fát* mozgat, kedves öcsém (Vas G. 5: 29) | **1860**: Nagy *fát* mozgattok; — megfelelni rája / Képes egyedül magyarok hazája. (Debreczeni Eml. 299) | **1862**: ne csodálkozzék a t. olvasó hősünk komolyságán; nagy *fát* mozgatott és ilyenkor még a tréfás emberek is komolyak szoktak lenni. (Rózságyi: Fertály mágn. 2: 170) | **1873**: Bizony nagy *fát* mozgat az a szüle, ki gyermekét Pestre küldi. (Balogh L.: Gondűz. 75) | **1836/1897**: Adalbert gróf nagy *fát* mozgattott. Ejh, milyen dicső fogás volna, a hatalmas Tanussy család egyetlen fiúörökösét az osztrák ármádia tagjává tenni. (Jókai 74: 246) | **1899**: Jaj de nagy *fát* mozgat, szép menyecske (Dankó P.: Cigányszer. 16). — Vö. **1820**: Nagy *fát* ráz, nehezen kapja gyümölcsejét. (Dugonics: Példabesz. 2: 101).

Minden *fát (meg)mozgat* v. megmozdít 'minden lehető megtesz'. — **1790**: II. Pius Pápa o' végre Mántovába különös Gyűlést hirdett, és minden *fát* mozgatott (Máriafi: Igaz magyar 4: 122) | **1893**: minden követ *fát* megmozdított a siker érdekében (Mikszáth: Pernye 223).

Maga (v. más) alatt vágja a *fát* (1788: Máriafi [= Szaitz]: Frázeol. 137; 1808: Kresznerics: Köz. 295; 1819: Horváth Á.: P.d. 45; 1820: Dugonics: Péld. 2: 161, 275; 1851 a. Erdélyi: Köz. 125; CzF.; Ball.: TeljSz.; 1896: Marg. 210) 'saját v. mások érdekei ellen eszelepszik, magának v. másnak okoz kárt, más helyett magát keveri bajba'. (vö. Kresznerics, Dugonics, CzF., Ball., Ball.: TeljSz., Erdélyi: i. h.). — **1791**: nem akartam, a' *fát*, le-vágni, aluttam! (Póts A.: Vers. 149) | **1794**: Maga alatt vágja a' *fát*. az az: azt véli, hogy másnak árt, pedig magának jobban árt. (Kovács P.: Köz. 31) | **1796**: De tán magad alatt le-nem vágod a' *fát* (Gvadányi: Nót. test. 128) | **1803**: És van igazságom melly által alatta ha vágom / A' *fát*, földre terül (Édes G.: Kes. 58) | **1815**: mikor valaki más jó hírében . . . gázol, maga alatt vágja a' *fát*. (Fel. Mond. 63) | **1815**: Néha magunk kezdgyük vagdalni magunknak a'lattunk / A' *fát*, 's kárt okozunk / (Virág B.: Hor. lev. 75) | **1834**: Várj kapitány! most elvágom alattad a *fát* (Jakab I.: Fal. lak. 81) | **1844/1899**: [a törvényt] át nem hágom. / A *fát* alattam nem vágom. (Czuczor: KM. 1: 209) | **1847**: ezzel engem vádolandó maga alatt vágja el a *fát* (Szigligeti: Végirat. 23) | **1859**: Tökéletesen hálba kerítették! — . . . magam levágtam a *fát* alattam! (Jósika M.: Nov. 2: 178) | **1868**: a nemzet az orránál /

Messzebb lát, / Nem lesz botor, maga alatt / Vágni *fát*. (Riadó 93) | **1880** : fejszét fogsz a művészet ellen, s magad alatt vágod a *fát*? (Bartalus L., Szegedi Árvizkönyv 374) | **1893, 1898** : saját maga alatt vágja le a *fát* (Jókai 87 : 214). — Vö. **1802** : I átom a' *fát* itten magam alá vágom. (P. retsenyi Nagy L. : Szakadár 266) | **1846** : valamely polgártestület még most is hajlandó volna önmaga alá vágni a' *fát* nemzetiesedés dolgában. (Kelenfy L., Életk. 1 : 39) | **1853** : Maga alá vágja az olly férj a *fát*, ki . . . kiöltja rejének női tartózkodását (Fáy A. : Buzavirágok 2 : 307). — Vö. **1820** : Bolond, a' ki maga' nyakára vágja a' *fát* (Dugonics : P. ldabesz. 1 : 19) | **1853** : e tetté-vel a *fát* lábai alatt vágta le (Beöthy L. : Páncs 1 : 23) | **1895** : Aki . . . hűtet, Istent megtagad — ez mind / Önmaga lába alatt vágja bolondul a *fát*! (Kolmár J. : Világ-nézet 116).

Fát hagy vágni a hátán (1851 : Erdélyi : Köz. 125 ; CzF., Ball. : TeljSz. stb.) 'igen szlid, jámbor, nagyon türelmes, elcözö' (vö. CzF., Ball. : TeljSz. ; ÉSz.). — **1786** : Ó egy ollyatén jámbor ember, hogy a' hátán *fát*-is vágthatok (Sárdor I. : Rabner 113) | **1805** : *Fát* hagyok a' Hátamon vágni. (Parksas Kár. : Mulat. 202) | **1846** : *Fát* vágni hátunkon ugyan nem engedünk (Kovács Pál Munk. 3 : 74) | **1848, 1889** : A magyar legény nem oly hamvába holt ember, hogy *fát* hagyjon a hátán vágni (Arany : Hútrah. próza 529) | **1851** : ollyan mále, a kinek a hátán akar *fát* vágjanak. (Falu könyve 169) | **1851** : soha sem orrol, s akár *fát* hagyjon vágni a hátán (Vahot I., Losonezi Phönix 2 : 256) | **1871** : eltűri, ha *fát* is vágna rajta. (Szász K. — Molière : Nők 60) | **1882** : Én jó ember vagyok, rajtam akár *fát* is vághat (Degré A. : Uzsorás 47) | **1894, 1902** : mivelhogy én rajtam *fát* is vágthat kend, szép hugom-asszonyka (Mikszáth : Páva 231).

Vö. még, ellenkező értelemben: *fát vág rajta* 'kemény kézzel tart valakit'. — **1857, 1887** : azoknak kemény ember kell, ki ha rákerül, *fát* is vágjon rajtuk (Vas G. 4 : 464).

A fát nem vágják le egy vágással (v. egyszerűre) (1788 : Máriafi [= Szaitz] : Frázcol. 141 ; **1794** : Kovács P. : Köz. 25, 90 ; **1808** : Kresznerics : Köz. 1 : 250, 296 ; **1819** : Horváth Á. : Peld. 2 ; **1820** : Dugonics : Peldabesz. 2 : 105) 'nem lehet mindent egyszerre megnyerni v. megtenni ; mindenhez idő kell' (vö. CzF., Ball. : TeljSz. stb.). — **1841** : első merénynék ez elég ; nem lehet a' *fát* egy vágással levágni. (Jósika, Emlény 124) | **1851** : A *fát* se ejtik le egy vágásra. Hűlgyet nem nyersz meg egyszeri kérésre, sem hadat vagy más

ellenfelet egyszeri megtánudásra. (Erdélyi : Köz. 125) | **1856** : egy csapásra' nem ejtik le a *fát* (Jósika M. : Pygm. 1 : 163) | **1887** : [Ihárosi] tudja, hogy a *fát* sem vágják le egy vágással (Baksay : Gyalog-ösvény 1 : 81) | **1899** : A *fát* sem vágják le egy vágással. Adj egy kis gondolkozási időt (Baksay S. : Dáma 275). — Ugyanide : a ~ egy vágásra le nem dől (1823 : Márton, Baum a. ; **1836** : Kassai 2 : 134 ; CzF. ; Ball. : TeljSz.) 'u...'

Erdőre (v. **Bakonyba**) *fát vinni* (1788 : Máriafi [= Szaitz] : Frázcol. 145 ; **1794** : Kovács P. : Köz. 25 ; **1803** : Baróti Szabó : MVir. 220 ; **1808** : Kresznerics : Köz. 1 : 265 ; 2 : 124 ; **1820** : Dugonics : Peldabesz. 1 : 249 ; **1821** : Simai GSz.) 'haszontalan, célszerűtlen dolgot cselekedni'. — **1776** : sem Ionná nem kívánék válni, sem okosságának nem tartám, vizet a' Dunába, *fát* Bakonyba vinni (Molnár J. Levelci 5) | **1820** : A' Bakonyba nem bolondság / *Fát* székéren hordani? (Virág B. : M. pros. 6).

Közmondások

Fa :

Egy ~ nem erdő (PPB. : **1781** : Rájnis : Kulauz 42 ; **1808** : Kresznerics : Köz. 1 : 248 ; **1851** : Erdélyi : Köz. 123, stb.), 'egy ember nem sokat nyom a lábán' (Ball. : TeljSz.), 'egy fecské nem csinál nyarat' (vö. PPB. stb. latin értelmezésével); 'egyetlen dologból nem lehet az egészre, mely általános tényre, igazságra következtetni' (ÉSz.); 'unus homo nullus homo' (PPB.), 'una hirundo non facit ver' (PPB., Simai : GSz., Kassai 2 : 134) ; 'ein Baum ist noch nicht ein Wald, ein Mensch kein Mensch' (PPB.); 'eine Schwulbe macht keinen Sommer' (Simai : GSz., Tzs. 1838.). — **1791** : Nem tsak égy emberből áll a' világ, égy *fa* nem erdő, égy Fetske nem Tavasz (Soos M. : Pánclopé 59) | **1793** : azt szoktuk mondani köz-beszédben, hogy egy *fa* nem erdő (Andrád S. : Virágos kert 23). — Vö. (Egy) *szál fa* (még) *nem erdő* 'ua.'. — **1821** : Egygy-szál *fa* nem erdő (Simai : GSz.) | **1855** : egy *szál fa* még nem erdő (Vas G. : N. Napt. 157) | **1864** : Szálfa v. egy *fa* nem erdő. (CzF.) | **1868** : egy *fa*, v. egy szálfa nem erdő (Ball. : TeljSz.) — Ugyanide : *nem egy fából áll az erdő!* (1841 : Remény 32).

A száraz ~ mellett a nyers is mezég (1794 : Kovács P. : Köz. 142 ; **1808** : Kresznerics : Köz. 1 : 280, 295 ; **1820** : Dugonics : P. ldabesz. 2 : 88 ; **1851** : Erdélyi : Köz. 124 ; CzF.). a) 'közlekedésében a hideg elme is elmagadtatik' (Erdélyi : i. h.) ; b) 'használható dolgok-

kal a használatlan is elkeveredik' (Ball.: TeljSz.). — Vö. *Szárász fa mellett a nyers is elég.* (Ball.: TeljSz.) — *Aszú fa mellett a nyers is elég.* (Erdélyi: Közsm. 124; ism. Marg. 209). — *A tűz mellett minden fa elég.* (Ball.: TeljSz.) — *A tűz mellett minden fa megég, kivéve a tréját.* (Marg. 209).

Vén (v. magas, öreg) ~ **árnyékában jó nyugodni** (v. **pihenni, meghúzódni**) 'jobb az öreg férj, mint a fiatal' (Ball.: TeljSz. szerint állítólag mondják vén feleségről is, de ez az adat megerősítésre szorul). — **1808:** Az *öreg fa* árnyékában jobban meg nyugodhatni — így biztatták a leányt, hogy hozzá menjen az öreg emberhez (Kresznerics: Közsm. 4: 89, vö. i. m. 1: 47, 295) | **1819:** Jól esik a vén *fa* árnyékában nyugodni. (Horváth Á.: Peld. 35) | **1851:** Vén *fa* alatt jó nyugodni (Erdélyi: Közsm. 123) | Jó a vén *fa* árnyékában pihenni. Oly leányra mondják, ki vén emberhez megy terjhez (i. h., vö. Marg. 212) | **1864:** Magas v. vén *fa* alatt jobb nyugodni. (CzF.) | **1867:** vén *fa* árnyékában jobb nyugodni, jobb a vén férj, v. illetőleg feleség, mint a fiatal (Ball.: TeljSz.) | **1899:** jobb az *öreg fa* árnyékában meghúzódni, mint a fiatalban. (Dankó P.: Húász 57) | **1901:** Jó megpihenni a vén *fa* árnyékában. (Benedek E.: Többsines kir. 13). — Vö. (*Az*) *öreg fának árnyékában nyugszik az okos* 'ua.' — **1820:** Az *öreg fának* árnyékában nyugszik az okos. (Dugonics: Példabesz. 2: 126) | **1868:** *öreg fának* árnyékában nyugszik az okos. (Vahot I.: Honv. könyve 165, vö. 1896: Marg. 211).

Aki ebbel játszik, ~ legyen kezében (1781: M. Gramm. 213; ism. 1794: Kovács P.: Közsm. 31; 1804: Gaal Gy.: Tud. palotz 6: 61; 1819: Horváth Á.: Peld. 4, stb.) 'a nehézségekre, veszélyekre fel kell készülni'; 'calceatus inter spinas' (PPBl., *calceatus* a.); 'mit Hundeu ist nicht gut scherzen' (1781: M. Gramm. 213). — **1788:** *Fa* légyen kezében, ha ebbel akarsz játszani (Máriafi [= Szaitz]: Frázcol. 149). — Vö. *Aki ebbel belondozik, fa légyen kezében* (1774: Melibocus: Ungr. Sprachm. 197; 1808: Kresznerics: Közsm. 1: 101). — Ugyanide: **1767:** A' ki ebbel jádzik *fája* legyen annak. (PPBl., *calceatus* a.) | **1770:** A' ki ebbel játszik *fája* annak légyen. (Kolumban J.: Vida hist. 38).

Fába:

A kemény fába úgy verd az éket, hogy szemédbbe ne pattanjon (1794: Kovács P.: Közsm. 157; ism. 1808: Kresznerics: Közsm. 1: 288) 'erős emberrel úgy kezdj ki, hogy meg ne járd' (Ball.: TeljSz.). — Vö. **1820:** Ugy verd a kemény *fába* ékedet: hogy szemédbbe vissza ne pattanyon. (Dugonics: Példabesz. 2: 149) |

1851: Ugy verd éket a kemény *fába*, hogy szemédbbe ne pattanjon. (Erdélyi: Közsm. 421; ism. 1896: Marg. 211).

Az istennyila is a fába csap inkább, mint a gazba (1893: Kada E.: Darázs 139) 'a jó embert előbb éri baj'. — Vö. hasonló jelentésben: *csalánbu* ← *nem út a mennykő*.

Fából:

Amely fából horog akar lenni, idején meggörbül (1808: Kresznerics: Közsm. 1: 295; ism. Ball. 1857., CzF.; Ball.: TeljSz.) 'meglátszik, mely gyermekből válik ember' (Ball.: i. m.); 'was Essig werden will, wird bald sauer' (Ball. 1857). — Vö. **1794:** A' mely *fából* horog akar lenni, idején alá nyól. (Kovács P.: Közsm. 108) | **1820:** Mely *fából* horog akar lenni, idején nő lefelé. (Dugonics: Példabesz. 1: 295; ism. Marg. 210) | **1851:** A mely *fából* horog akar lenni, idején a föld felé nő az. (Erdélyi: Közsm. 126; ism. Ball.: TeljSz.; 1896: Marg. 209). — Hasonló jelentésű: *Idején megtetszik, mely fából válik bot.* — **1794:** Udején megtetszik, mely *fából* bot válik. (Kovács P.: Közsm. 68) | **1820:** Udején ki tecek: melyik *fából* válik bot. (Dugonics: Példabesz. 1: 181; ism. 1851: Erdélyi: Közsm. 126). — Vö. még: *Nem minden fából leszen gerenda* (1820: Dugonics: Példabesz. 2: 105).

Nehéz agg fából gúzst tekerni (1788: Máriafi [= Szaitz]: Frázcol. 142; 1794: Kovács P.: Közsm. 93; 1808: Kresznerics: Közsm. 1: 6; CzF.; 1896: Marg. 211) 'nehéz öreg embert természetéből kivetkőztetni, új szokásra rávenni' (Marg. i. h., Ball.: TeljSz.); 'ifjonta kell szoktatni az embert' (1851: Erdélyi: Közsm. 1: 125); 'aus alten Baumen ist schwer ein Wiedenband zu drehen' (Ball. 1857.). — Vö. *Nehéz a vén fából gúzst tekerni* (1819: Horváth Á.: Peld. 53). — *Nem egy hamar lehet fából gúzst tekerni.* (1820: Dugonics: Példabesz. 2: 48, 100; ism. 1896: Marg. i. h.).

Fájától:

Nem messze esik az alma a fájától (1774: Melibocus: Ungr. Sprachm. 125; 1793: Édes G.: Természet 93; 1821: Simai: GSz.) 'amilyen a szülő, olyan a gyermek' (1851: Erdélyi: Közsm. 8); 'non procul a proprio stipite poma cadunt' (1808: Kresznerics: Közsm. 2: 95; 1821: Simai: GSz.); 'die Jungen des Raben werden auch Raben, sie werden keine Tauben' (Márton 1807., 1811.; Simai: GSz.). — **1896:** Nem messze esik az alma a *fájától*. Ezt tsalhatatlan igazságnak tartja a Magyar (M. Merkurius 450). — Szórendi változatok: **1808:** Nem esik az alma messze a *fájától*, (Farkas A.: Mec. elm. 15) | **1819:** Nem esik az alma

messze a' *fájától* (Farkas A.: Kop. vers. 21) | **1820**: Nem esik az alma messze a' *fájától* (Dugonics: Példabesz. 1: 68) | **1845**: nem messzire esik az alma *fájától* (Szabó R., Életk. 1: 393) | **1853**: az alma nem messze esik *fájától* (Jósika M.: Gord. esomé 3: 189) | **1863**: Fruzin-káról azt hitték, hogy az alma nem messze esik *fájától*. (Kazár E.: Elbeszélések 1: 177). | **1890**: az alma nem esik messze a *fájától* (Herczeg F.: Fenn 2: 8) | **1896**: Nem esik messze a *fájától* az alma. (Marg. 211). | **1917**: — Eh, az alma nem esik messze a *fájától*. (Benedek E.: Oh szép ifj. 53). — Ugyanide: *Nem messze esik a gyümölcs a fájától* (1794: Kovács P.: Kőzm. 14; 1808: Kresznerics: Kőzm. 2: 95; 1819: Horváth Á.: Péld. 56) 'ua'. — Vö. **1793**: *fájától* messze nem esik a' gyümölcs (Gvadányi: Rontó Pál 40) **1857**: a gyümölcs nem messze esik le a *fájától* (Eötvös: Növ. 1: 317) | **1865**: Nem esik a gyümölcs messze a *fájától* (Dongó napt. 19; ism. 1874: Boross M.: Kis. munk. 1: 11). — Más változatok: **1820**: *Fa* mellé esik az alma (Dugonics: Példabesz. 2: 216; ism. 1896: Marg. 210). — **1845**: Messzire *fájától* nem gördül alma (Homonnay K.: Besz. 96). — **1858**: Uderszki Péter nem messze *fájától* esett alma (Jósika M.: Uderszki 1: 11). — Vö. **1858/1951**: *Fájáru*l a mag nem ütött el (Arany: ÖM. 1: 285). — Ellenkező jelentésben: | **1810**: Messze esett hát itt gyümölcs a' *fájától* (Farkas A.: Misk. gyűl. 72) | **1820**: Jól el hengördött alma a' *fájától* (Dugonics: Példabesz. 2: 209). | **1842**: messze esett az alma *fájától* — Tuskónak Kanta fija (Döme Gerg.: Sárk. 89) | **1880**: vannak igen derék, becsületes utódai; az almák nagyon messze estek a *fától* (Telek S.: Eml. 2: 46) | **1907**: [a feleségem] azt állítja, hogy olyan alma vagyok, mely ugyancsak messze esett a *fájától* (Ambrus: Törpék és óriások 162).

Fák:

A *fák* nem nőnek az égig 'a hatalmaskodásnak, érvényesülésnek, sikereknek is megvannak a maga természet szabta korlátai' (ÉSz.). — Vö. **1876/1896**: van gondoskodva róla, hogy a *fák* bele ne nőjenek az égbe (Jókai 56: 55) | **1890/1907**: mindamellett gondoskodtak arról is, hogy a *fák* ne nőjjenek az égig (Brassai: Irod. dolog. 3: 243). — Vö. jegynyefa.

Fának:

Vad fának vad a gyümölcse (1820: Dugonics: Példabesz. 1: 68; 2: 216; 1851: Erdélyi: Kőzm. 404; 1896: Marg. 211) 'amilyen a szülő, olyan a gyermek'. — Vö. *Rossz fának férges a gyümölcse* (1820: Dugonics: Példabesz. 1: 68; 1851:

Erdélyi: Kőzm. 124, 1896: Marg. 211) — *Rossz fának rossz gyümölcse* (1786: M. Hirmondó 73; 1896: Marg. 211). — Hasonló: **1846/1899**: *Rosz fának rosz az almája* (Czuczor: K.M. 2: 222). — **1856**: a férges *fának* férges lesz gyümölcse (Garay A.: Fal. él. 2: 6). — Ellentétes jelentésű: *jó fa jó gyümölcsöt hoz* (1820: Dugonics: Példabesz. 2: 27; Ball.: TeljSz.; 1896: Marg. 210). — **1884**: virágoznak itt a tiszta erkölcsök, / Mert csupán a jó *fa* terem jó gyümölcsöt (Vargha Gy.: Csiszár 18).

Nehéz a nyers fának száradtát (1896: (1808: Kresznerics: Kőzm. 5: 35; 1896: Marg. 211) 'nehéz a hosszú reménység, s nehéz egészséges ember halálát várni'. — Vö. **1808**: *Nyers fának* száraz ágát nehéz várni (Kresznerics: Kőzm. 1: 37) | **1851**: *Nyers fának* nehéz száradtát várni (Erdélyi: Kőzm. 421). — Hasonló: *Élő fának dő tét várja* 'halálát várja annak, kitől örökséget remél' (1896: Marg. 211).

Fára:

Fel ne menj a fára, s nem esel le (1788: Máriafi [= Szaitz]: Frázcol. 137; 1794: Kovács P.: Kőzm. 83; 1808: Kresznerics: Kőzm. 1: 269) 'kerüld a veszclyt, nem esel bajba' (Ball.: TeljSz.). — Változatai: *Ne menj (v. mássz) a fára, nem esel le.* (1819: Horváth Á.: Péld. 56; 1833: Kassai: 2: 134; Ball.: TeljSz.; CzF.; 1896: Marg. 211). — **1851**: Ne menj a fára, nem esel le. Az egyszeri pap halott feletti beszédébe szötte be ez igazságokat, ne menj a fára, nem esel le; ne menj a vízbe, nem halsz belé. (Erdélyi: Kőzm. 126) | **1882/1904**: Azt mondják, ne mássz a fára, nem esel le róla (Jókai 70: 108). — *Le nem esel, ha a fára nem mész.* (1820: Dugonics: Példabesz. 2: 149, ism. 1896: Marg. 210).

Körmetlen lévén nagy fára ne háj (1808: Kresznerics: Kőzm. 1: 296, ism. Marg. 210) 'ha nincs tehetséged, ne fogj nagy dologba' (Ball.: TeljSz.). — Más értelmezés: **1818**: Körmetlen matskának sikos fára nehéz fél mászni. Ezt leginkább olyankor mondja az Eörségghi Ember, mikor a' Hős Legény a' Leánytul kosarat kap. (Zakál Gy.: Órség 87). — Változatai: **1792**: A' fára-mászónak körmetlen legyen újja. (SzD.² 145) | **1820**: Nehéz köröm nélkül a' fára fel mászni (Dugonics: Példabesz. 2: 110; ism. Marg. 211) | **1845**: Körmetlen macskának nehéz a fára mászni (Nagy Ig.: Hajdan 1: 86) | **1851**: Körmetlen macskának nehéz fára hágni. (Erdélyi: Kőzm. 276) | **1896**: Körmetlen macska nehezen mászik fel a fára. (Marg. 210). — Hasonló: **1857**: Magadban járó, ne háj nagy fára, / Mert visszaesél fejed lágýára. (Erdélyi: Vál. népd. 136).

Fáról:

A tót is megnyugszik, mikor leesik a fáról (1788: Máriafi [= Szaitz]: Frázeol. 136; 1794: Kovács P.: Köz. 82; 1808: Kresznerics: Köz. 5:167) 'sikertelenség után beletörődik az ember a bajba; sikertelenség után crót kell gyűjteni az új próbához'. — Vö. *A tót is megnyugszik, mikor a fáról leesik.* (1820: Dugonics: Példabesz. 1:125; ism. Marg. 209). — *Megnyugszik a tót is, ha a fáról lehull.* (1820: Dugonics: Példabesz. 1:285; ism. 1896: Marg. 210). — *A tót is megpihent, mikor a fáról leesett.* (1851: Erdélyi: Köz. 392; ism. 1896: Marg. 209). — Ugyanide: *Az ördög is megnyugodott, mikor leesett a fáról.* (1896: Marg. 211).

Fát.

Ne rázd azt a fát, mely magától hullatja gyümölcsét (1808: Kresznerics: Köz. 1:295; 2:95; CzF.) 'ne zaklasd azt az embert, aki magától is ad' (Ball.: TeljSz.); 'ne járd oly hölgy után, ki nem vár sok kérést' (1851: Erdélyi: Köz. 125). — Más értelmzés: 1833: *Fát* nem kell ráznod, ha ön-ként hullatja gyümölcsét. Azaz, a' jó ember nem várja: hogy kérés-sel, kunyorálással, sürgetéssel, alkalmatlankodással, úntatással vagyék valamire; hanem önként segít a' Szűkélködőkönn, és érdemes embereken. (Kassai: 2:134). — Változatai: *Ne rázd a fát, mely önként hullatja gyümölcsét* (1814: Rajnis: Verg. Georg. XLVII.); 1820: Dugonics: Példabesz. 2:134; 1851: Erdélyi: Köz. 125; 1896: Marg. 211). — *Nem kell azt a fát*

rázni, mely magától is hull v. hullat (1794: Kovács P.: Köz. 58; 1819: Horváth Á.: Péld. 55; Ball. TeljSz.; 1836: Marg. 211). — Hasonló: 1896: Nem kell a jó fát rázni. (Marg. 211). Ellentétes jelentésű: 1869: Ne rázd a fát, melyen gyümölcs nincsen. (M. és Erd. orsz. Kalend.44)

Nehezebb eltörni a faragatlan fát 'az ősi szokásaihoz, hagyományaihoz hű nép v. nemzet ellenállóbb'. — 1847/1952: „Szerepd a magyar, de ne faragd le” — szóla, / „Érjét, formáját, durva kérégt róla: / Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják? / Nehezebb eltörni a faragatlan fát.” (Arany: ÖM. 2:213) | 1883: Az én kívánságom Felső igénytelen... / őrizd meg [nemzetem] nyelvét, durvaságát, / „Nehezebb eltörni a faragatlan fát” (Mikszáth: Eszházy kalandjai 38).

Kemény fát kemény ékkel hasítják (1794: Kovács P.: Köz. 201; 1808: Kresznerics: Köz. 1:282; 1820: Dugonics: Példabesz. 1:269; Ball.: TeljSz.) 'nyakassal keményen kell bántani' (Kovács P.: Köz.), 'grös dolog, v. személy legyőzésére hatalmas eszközöket kell alkalmazni' (Ball.: TeljSz.):

Fától:

Vad fától nem lehet jó gyümölcsöt várni. (1794: Kovács P.: Köz. 180; 1808: Kresznerics: Köz. 1:295; 2:220; ism. 1896: Marg. 211) 'a gyermek hasonlít a szülőre'. — Vö. *Nem várhatni a vad fától szelíd gyümölcsöt.* (1820: Dugonics: Példabesz. 1:297; Ball.: TeljSz.; ism. Marg. 211). — *Vad fától vad gyümölcsöt várj.* (1819: Horváth Á.: Péld. 76).

A Nagyszótári Osztály részéről közzéteszi
GÁLDI LÁSZLÓ és WACHA IMRE